

Nagłówek: DYSTANS KULTUROWY A POSTAWY WOBEC ODMIENNOŚCI

Czy “inny” zawsze musi być obcy? Wpływ dystansu kulturowego na postawy etnicznych Polaków wobec osób czarnoskórych i ich kategoryzację

słowa kluczowe: dystans kulturowy, relacje międzygrupowe, kategoryzacja społeczna, infraculturalizacja, postawy jawne i utajone

mgr Maria Baran, prof. dr hab. Paweł Boski

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej

Abstrakt

Przeprowadzono serię 3 badań, których celem było zbadanie wpływu dystansu kulturowego na postawy wobec „Innego” (osoby czarnoskórej). Dystans kulturowy jest rozumiany jako stopień podobieństwa osób badanych i „Innego” pod względem używanego języka oraz realizowanych skryptów kulturowych. Osoby badane miały za zadanie ustosunkować się do czarnoskórej aktorki z video, która w zależności od warunku: mówiła po polsku o polskim święcie (warunek najniższego dystansu kulturowego: polski, Boże Narodzenie), mówiła po polsku o afro-amerykańskim święcie (umiarkowany dystans kulturowy: polski, Kwanzaa), mówiła po angielsku o święcie afro-amerykańskim (najwyższy dystans kulturowy: angielski, Kwanzaa) lub była jedynie widoczna na zdjęciu (grupa kontrolna). W Badaniu 1 badano wpływ dystansu kulturowego na postawy wobec Innego oraz jego inkluzywność do danej grupy kulturowej. Pomiaru dokonano z użyciem Testu Utajonych Skojarzeń (IAT, *Implicit Association Test*). Okazało się, że dystans kulturowy miał wpływ na tendencję do przypisywania Innemu tożsamości polskiej lub afrykańskiej. Uzyskano też utajone preferencje osób badanych na rzecz Białych w porównaniu z Czarnymi. W Badaniu 2 badano wpływ dystansu kulturowego na poziom przypisywanych ludzkich potencjałów (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014) oraz na postawy wobec Innego. Postawiono hipotezę, że osoby badane będą oceniać Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym jako bardziej sympatycznego oraz o większym ludzkim potencjale niż Innego o wysokim lub niskim dystansie kulturowym. Analiza Skali ludzkich potencjałów pozwoliła na wyodrębnienie 3 czynników: refleksyjności, zakorzenienia w kulturze i abstrakcyjności. Hipoteza została częściowo potwierdzona: osoby badane będą istotnie wyżej oceniały osobę o umiarkowanym dystansie kulturowym, niż – o najwyższym (ANG, K) i najniższym dystansie kulturowym (PL, BN). Najniżej oceniana była postać widziana jedynie na zdjęciu. Innemu o umiarkowanym dystansie kulturowym przypisywano najwyższy poziom zakorzenienia w kulturze. W Badaniu 3 eksplorowano zależność pomiędzy nastawieniem osób badanych do treści kulturowej vs języka wykorzystanego materiału filmowego.

„THE OTHER” - DOES S/HE ALWAYS HAVE TO BE AN OUT-GROUP? THE INFLUENCE
OF CULTURAL DISTANCE ON ETHNIC POLES' ATTITUDES TOWARDS BLACK
AFRICANS

Abstract

We conducted three studies that focused on the influence of cultural distance on the attitudes towards the „Other” (a Black African person). Cultural distance is a composite score separating any two cultural groups, measured on linguistic and value-practice-belief dimensions. Three conditions of cultural distance were created in our video-design. In the closest version a Black African actress spoke fluent Polish, telling story about her family celebrations of Wigilia, Polish style. In two other versions, she spoke of an Afro-American festival (Kwanzaa), in Polish (2) or in English (3). Study 1 focused on the influence of cultural distance on attitudes towards the Other and his inclusion in a given cultural group (Polish or African). The results showed that cultural distance had an influence on the tendency to ascribe Polish or African identity to the Other. Study 2 explored the effect of cultural distance on the level of human potentials ascribed (Kofta, Baran & Tarnowska, 2014) and on the attitudes towards the Other. The hypothesis was that the participants will find the Other with moderate cultural distance as more agreeable and will ascribe higher level of human potentials to him than to the Other with high or low cultural distance. The findings indicate that the Other with moderate cultural distance is judged significantly more positively than the same person with high or low cultural distance. Study 3 explored the participants' bias towards the cultural content and language used in the experimental videos.

Keywords: cultural distance, intergroup relations, social categorisation, infrahumanization, implicit and explicit attitudes

Czy „Inny” zawsze musi być obcy? Wpływ dystansu kulturowego na postawy etnicznych Polaków wobec osób czarnoskórych i ich kategoryzację

WPROWADZENIE

Wprowadzenie ogólne

Fenomen różnorodności etnicznej zaczyna dotyczyć Polski, która choć przez lata była krajem monokulturowym, dochowała się już pierwszych pokoleń Polaków o innym, niż rdzenne, pochodzeniu (Szarota i Borowiak, 2004). Jest to stosunkowo nowe i narastające zjawisko (GUS, 2014). Poniższy artykuł ma na celu zbadanie postaw Polaków wobec obcych, którzy pozostając wyraziście odmiennymi na poziomie percepcyjnym, stają się jednocześnie członkami grupy własnej. Oznacza to, że podlegają akulturacji rozumianej jako proces przyswajania i internalizacji przyjętych w danej kulturze norm i sposobów zachowywania się (Berry, 2007). W serii przeprowadzonych badań poszukiwano przede wszystkim odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób dystans kulturowy, będący miarą stopnia akulturacji, wpłynie na postawy Polaków wobec Innego, tu – osoby czarnoskórej?

Inny a Obcy

W przypadku osób obcego pochodzenia urodzonych w Polsce, ale których rodzice są obcokrajowcami lub które przyjeżdżają na stałe do Polski, zaczynają mówić po polsku i przejmować polskie normy kulturowe, nieuzasadnione wydaje się stosowanie terminu „obcy”. Dlatego proponowane jest zastąpienie go określeniem „Inny” (Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988), termin ten sugeruje bowiem, że osoba etnicznie odmienna może zachowywać się swojsko i pomimo różnic, być członkiem grupy własnej. Określenie „obcy” z kolei narzuca interpretację, według której dana osoba znajduje się poza ramami społeczności do której predysponuje. Takie podejście wydaje się zero-jedynkowe i zamyka drogę do dyskusji o adaptacji i akceptacji Innego, co dla nas jest tematem niezwykle aktualnym. Inny będzie więc rozumiany jako osoba wyraziście odmienna percepcyjnie i podlegająca akulturacji.

Postawy wobec odmienności – konsekwencje kategoryzacji

Zgodnie z Teorią Tożsamości Społecznej (*Social Identity Theory*, SIT) na postawy wobec obcych ma wpływ już sama klasyfikacja danej osoby do grupy własnej (*in-group*) lub obcej (*out-group*) (Tajfel i Turner, 1986). Ten podział na “swoich” i “obcych” jest dokonywany automatycznie i na podstawie nawet tak arbitralnego kryterium jak np. odmienne preferencje artystyczne (paradygmat grup minimalnych, Tajfel, 1981, Tajfel i Turner, 1986), co więcej zjawisko zachodzi nie tylko w grupach dzielących przestrzeń fizyczną, ale również wśród internautów (Amichai-Hamburger, 2005). Tym bardziej więc osoba różniąca się od grupy większościowej pigmentacją skóry, powinna zostać zaklasyfikowana jako obcy.

Ten dychotomiczny podział na swoich i obcych prowadzi do licznych zniekształceń poznawczych takich jak: krańcowy błąd atrybucji (Pettigrew, 2001), akcentacja: kontrast międzygrupowy i asymilacja wewnątrzgrupowa (Wojciszke, 1978) oraz przede wszystkim do faworyzowania członków grupy własnej i deprecjonowania członków grupy obcej (Tajfel i Turner, 1986; Brewer i Miller, 1996).

Badania zapoczątkowane przez Leyensa (2001) pokazują, że konsekwencje kategoryzacji społecznej sięgają jeszcze dalej. Okazuje się, że człowieczeństwo, które jest esencjonalnym elementem reprezentacji grupy własnej, nie jest przypisywane członkom grupy obcej w tym samym stopniu. Zjawisko to, zwane *infracyberizacją*, jest niezależne od faworyzowania swoich vs deprecjonowania obcych. Oznacza to, że osoby, które nie są traktowane jako członkowie grupy własnej, nie tylko są mniej lubiane, ale też, na poziomie bezrefleksyjnym, jest im przyznawane mniejsze prawo do bycia w pełni człowiekiem. Czy ta sama zależność będzie dotyczyć Innego, który podlega akulturacji i staje się kulturowo podobny do członków grupy etnicznych Polaków? Sytuacje w których inni byli postrzegani jako niepełnowartościowi reprezentanci ludzkiej kategorii, znamy z historii. Konsekwencje takiej kategoryzacji w ekstremalnych przypadkach mogą być tragiczne. Okazuje się więc, że kategoryzacja danej osoby do grupy swoich lub obcych implikuje

konsekwencje dalece wykraczające poza sytuację laboratoryjną.

Psychologia Głównego Nurtu, czyli w dużej mierze psychologia akulturowa (Boski, 2000; Henrich, Heine i Norenzayan, 2010), sprowadza zagadnienie relacji międzygrupowych przede wszystkim do zjawiska kategoryzacji społecznej, traktowanej, zgodnie z paradygmatem grupy minimalnej, możliwie abstrakcyjnie i beztreściowo. W psychologii społecznej dokonywane jest zazwyczaj uproszczenie polegające na tym, że tożsamość traktowana jest dychotomicznie i punktowo: albo mamy do czynienia z członkiem in-group albo z członkiem out-group. Nie uwzględnia to złożoności kulturowej współczesnego świata, polegającej na krzyżowaniu się wielu kryteriów podziału jednocześnie, a także na spełnianiu ich w określonym stopniu, na pewnej skali, a nie według zasady „wszystko albo nic”. Podejście to nie pozwala bowiem na rozpatrywanie podłoża i konsekwencji adaptacji i procesów kształtowania postaw wobec Innych, którzy są w trakcie akulturacji, czyli wobec osób, które w rzeczywistości społecznej znajdują się pomiędzy in- a out-group bądź integrują obie perspektywy.

Warto zwrócić również uwagę, że konsekwencje kategoryzacji społecznej odbiegają czasem od prostej zależności: preferowanie członków grupy własnej vs deprecjonowanie członków grupy obcej. Istnieją bowiem przesłanki ku temu, że efekt faworyzacji członków grupy własnej czasem zanika, np. w badaniu Boskiego (1988, za: Boski, 2008) w przypadku gdy „swój” i „obcy” zachowywali się w sposób wykraczający poza normy obowiązujące w danej grupie kulturowej, badani gorzej oceniali członków własnej grupy, niż obcej. Może to być związane z „efektem czarnej owcy”, zgodnie z którym sądy dotyczące członków własnej grupy są bardziej ekstremalne od oceny członków grup obcych, ze względu na rolę, jaką własna grupa pełni w kształtowaniu tożsamości (Marques, Yzerbyt i Leyens, 1988).

Postawy wobec odmienności – atrakcyjność podobieństwa

Na postawy wobec odmienności wpływ powinna mieć nie tylko kategoryzacja. Zgodnie z tezą Byrne'a (1971) o atrakcyjności podobieństwa, postawy względem drugiej osoby będą tym bardziej

pozytywne, im większe będzie jej podobieństwo do My (na poziomie grupowym) oraz/ lub do Ja (na poziomie jednostkowym). Jednostki podobne do obserwatora darzone są większą sympatią niż jednostki niepodobne (Heider, 1958), wraz ze wzrostem podobieństwa do Ja rosnąć będzie gotowość do pomagania innym (Reykowski, 1986), do przypisywania im bardziej pozytywnych dyspozycji psychologicznych (Kofta, 2009), również prawdopodobieństwo i intensywność zachowań agresywnych względem drugiego człowieka, będą niższe, gdy ta osoba będzie podobna do Ja (Kość, 1975; za: Weigl, 1999). Jednak Maria Jarymowicz (2003) wnioskuje, że atrakcyjność podobieństwa ma swoje ograniczenia i odnosi się przede wszystkim do preferencji, przynależności społecznej i podobieństwa Innych do Ja jako prototypu.

Nie zawsze wysoki stopień podobieństwa prowadzi do pozytywnych postaw. Trzebińska (1992) wykazała, że czasem bardziej pozytywne postawy występują wobec tych grup mniejszościowych, które paradoksalnie, otwarcie demonstrują swoją odmienność, niż tych, które są zasymilowane lub ich tożsamość nie jest transparentna. Jarymowicz (2001; Jarymowicz i Codol, 1979) udowodniła, że w niektórych sytuacjach, szczególnie w przypadku tożsamości indywidualnej, wysoki stopień podobieństwa Ja do Innego jest wręcz awersyjny. Warto dodać, że zgodnie z teorią Marilynn Brewer (1991) tożsamość społeczna łączy w sobie dwie przeciwstawne potrzeby: dążenia do – i unikania podobieństwa. Atrakcyjność podobieństwa jest więc wypadkową tych dwóch potrzeb. Stąd, potwierdzona w badaniach Brewer, teza o atrakcyjności umiarkowanego stopnia podobieństwa.

Dystans kulturowy a kwestia podobieństwa

Rozważając problematykę stosunków międzygrupowych we współczesnych społeczeństwach, możemy mówić jednocześnie o różnicach i podobieństwie na poziomie: percepcyjnym (np. kolor skóry, wiek, płeć), językowym czy kulturowym (na płaszczyźnie postaw, norm, wartości i realizowanych skryptów kulturowych). Już Allport zauważył związek pomiędzy odmiennością na tej pierwszej płaszczyźnie a stereotypizacją (1954). Z perspektywy psychologii

międzykulturowej interesująca jest rozbieżność, gdy Inny pod jakimś względem, np. wizualnym, jest niepodobny do „My”, ale jednocześnie w zakresie cech kulturowych pojawia się podobieństwo, np. pod względem posługiwania się językiem obowiązującym w danym kraju. Osoba niepodobna do nas na jednym wymiarze, może być jednocześnie podobna do „My” w innym obszarze. Od czego więc zależy, czy będzie oceniana pozytywnie i czy zostanie zaakceptowana jako członek grupy własnej? Czy, i jeśli tak, to który z tych elementów pełni ważniejszą rolę w procesach kategoryzacji społecznej? Warto rozważyć następujące zagadnienia: w jaki sposób polscy badani będą kategoryzować osoby czarnoskóre pod względem kulturowym? Czy jest możliwe, aby osoby o odmiennym pochodzeniu etnicznym zostały uznane za członków grupy własnej? Jakie będą postawy polskich badanych względem osób czarnoskórych? Czy ta tendencja zmieni się, gdy okaże się, że osobę tak wyraziście odmienną pod względem percepcyjnym (koloru skóry), będzie cechować podobieństwo kulturowe (osoba będzie mówić płynnie w języku polskim i będzie realizować skrypty kulturowe charakterystyczne dla kultury polskiej, czyli wykaże się niskim dystansem kulturowym)? Przedstawione badania mają pozwolić odpowiedzieć na te właśnie pytania.

Dystans kulturowy

Jednym z centralnych konstruktów teoretycznych tej pracy jest dystans kulturowy, który wprowadzamy poniżej. Istnieje wiele aspektów dotyczących formowania się grupy „My” i zwłaszcza w przypadku „Innych” nie da się sprowadzić tego zagadnienia do prostej dychotomii. Na gruncie psychologii międzykulturowej dystans kulturowy jest terminem ustabilizowanym, choć, w zależności od sposobu rozumienia kultury, różnie operacjonalizowanym (Więckowska, 2011). Zazwyczaj odnosi się do procesów akulturacji i zagregowanego podobieństwa porównywanych obiektów społecznych (np. organizacji) na wyróżnionych wymiarach kulturowych podlegających pomiarowi. Według Berry'ego (1997) jest to pojęcie określające jak daleko lub blisko od siebie są dane grupy, np. kraje, pod względem zróżnicowania językowego lub

religijnego. W ten sposób, można przyjąć, że na kulturę składają się takie elementy jak: ustrój polityczny, system gospodarczy, przeważająca religia i język (Więckowska, 2011).

Użyteczność pojęcia dotyczy przede wszystkim jego stopniowości. Adaptacja może przecież zachodzić w większym lub mniejszym stopniu. Nie ma tu jasno określonej granicy pomiędzy byciem „swoim” a „obcym”. Zaletą pojęcia jest też jego liniowy wpływ na wspomnianą już akulturację. Badania międzykulturowe (Hanassab i Tidwell, 2002; Skinner, 2010; za: Więckowska, 2011) pokazują, że im mniejszy dystans kulturowy, tym łatwiejsze są relacje międzygrupowe i tym łatwiej przebiega adaptacja. Najwięcej trudności w kontaktach z przedstawicielami kraju przyjmującego doświadczają osoby z kultur o największym dystansie kulturowym pomiędzy krajem pochodzenia a krajem przyjmującym (Furnham i Bochner, 1982; Ward i Kennedy, 1999; za: Więckowska, 2011). Podobne wyniki uzyskali Suanet i van de Vijver (2009), okazało się ponadto, że dystans kulturowy był znacznie silniejszym predyktorem adaptacji niż przyjmowane strategie akulturacyjne Berry'ego. Boski (2009) z kolei dodaje, że związki dystansu kulturowego z adaptacją są nieco bardziej skomplikowane. Okazuje się, że o ile niski dystans kulturowy w zakresie wartości, praktyk i skryptów kulturowych oraz języka ułatwia adaptację, o tyle w warstwie symbolicznej, ze względu na historię konfliktów międzygrupowych, może być powodem napięć.

W literaturze istnieją różne sposoby pomiaru dystansu kulturowego: obiektywne – na podstawie danych zewnętrznych wobec osób badanych i subiektywne – na podstawie odpowiedzi osób badanych i postrzeganego przez nich dystansu (Więckowska, 2011). Na miary subiektywne wpływ ma również wrażliwość kulturowa osób badanych. Z kolei miary obiektywne tworzone są na podstawie pozycji danego kraju na wybranych wymiarach kulturowych. Jak twierdzi Więckowska (2011, s.47): „(...) w opisie różnic kulturowych najlepiej odwoływać się do tych obszarów kultury, które są najbardziej relewantne do badanego tematu”. W adaptacji i formułowaniu się postaw wobec Innych największą rolę pełnią

różnice w wartościach, normach i skryptach zachowań (Więckowska, 2011), jak również kompetencje językowe (Hansen, 2013). Dystans kulturowy definiujemy zatem jako stopień podobieństwa Innego i osób badanych pod względem używanego języka oraz realizowanych skryptów kulturowych charakterystycznych dla danej kultury (np. celebrowania świąt). Dystans kulturowy dotyczy atrybutów populacji, w których jednostki uczestniczą, a nie ich cech osobistych. W przeprowadzonych przez nas badaniach dystans kulturowy jest częścią manipulacji eksperymentalnej i nie podlega pomiarowi.

Hipotezy ogólne

Preferencje na rzecz Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym

Dystans kulturowy jest związany ze zjawiskiem akulturacji, które rozumiemy jako proces zmiany psychologicznej i kulturowej, podczas której, w wyniku kontaktu z przedstawicielami innej kultury, zachodzi przyswajanie norm kulturowych kraju przyjmującego (Berry, 2007).

W ujęciu Berry'ego (1997) występują cztery strategie akulturacyjne: marginalizacja (polegająca na wykluczeniu się poza obręb obu kultur: pochodzenia i przyjmującej; traktowana zazwyczaj jako rezultat nieudanej akulturacji i dlatego rzadko stanowi punkt odniesienia w badaniach dotyczących akulturacji), separacja (polegająca na izolowaniu się od kultury przyjmującej i pozostaniu przy wartościach właściwych dla kultury pochodzenia), integracja (polegająca na zachowaniu dotychczasowych wzorców kulturowych przy jednoczesnym wzbogaceniu ich o elementy nowej kultury) i asymilacja (oznaczająca pełne przyswojenie nowej kultury przy jednoczesnym odcięciu się od kultury pochodzenia). W oparciu o tezę atrakcyjności umiarkowanego podobieństwa (Brewer, 1991) to strategia integracji, czyli sytuacja cechująca się umiarkowanym stopniem podobieństwa Innego do członków kultury przyjmującej, powinna być oceniana najbardziej pozytywnie. Badanie Horverak, Bye, Sandal i Pallesen (2013) dotyczące wpływu strategii akulturacyjnych na decyzje o zatrudnianiu imigrantów w Norwegii wykazało, że

to nie poziom kompetencji miał wpływ na rekomendacje menedżerów i szanse zatrudnienia Innego o tureckim pochodzeniu. Decydująca była tu przyjęta przez Innego strategia akulturacyjna: najrzadziej rekomendowany był Inny, którego zachowanie świadczyło o separacji, co więcej, wyższe szanse na zatrudnienie miał ten Inny, który zamiast całkiem się asymilować, w zachowaniu przejawiał elementy obu kultur, a więc wybierał strategię integracji.

Również badania Tadmora i in. (Tadmor, Hong, Chao, Wiruchnipawan i Wang, 2012) wskazują na pozytywne konsekwencje sytuacji złożonej kulturowo. W badaniach okazało się, że ekspozycja dwukulturowości w porównaniu z ekspozycją jednej tylko kultury – własnej lub obcej, powoduje istotnie niższą stereotypizację u osób badanych (Tadmor, Hong, Chao, Wiruchnipawan i Wang, 2012). Autorzy tłumaczą to zjawiskiem rozmrażania epistemicznego (Kruglanski, 1983), które wpływa na motywację do głębszego przetwarzania informacji, co z kolei obniża stereotypy i dyskryminację. Wyniki te sugerują, że w porównaniu z sytuacją w której Inny jest albo całkowicie zasymilowany (w naszych badaniach: Inny o niskim dystansie kulturowym) albo całkowicie odseparowany (w naszych badaniach: Inny o wysokim dystansie kulturowym), sytuacja o umiarkowanym stopniu dystansu, jako jedyna łącząca elementy obu kultur, będzie powodowała najmniejszą stereotypizację Innego.

Oznaczałoby to, że Inny, który cechuje się umiarkowanym stopniem dystansu kulturowego, będzie oceniany przez osoby badane najbardziej pozytywnie.

Dystans kulturowy a percepcyjny – konsekwencje rozbieżności

Należy pamiętać, że w przypadku osoby czarnoskórej o pewnym poziomie dystansu kulturowego, można tak naprawdę rozróżnić dwa poziomy różnic: stały i zmienny. Pierwszy poziom dotyczy różnicy percepcyjnej, czyli koloru skóry, a ta pozostaje niezmienna. W naszych badaniach dystans na tym wymiarze, roboczo nazwany percepcyjnym, pomiędzy osobami badanymi i Innym, jest wciąż wysoki i nie zmienia się w poprzek kolejnych badań. Z kolei druga płaszczyzna jest zmienna i dotyczy dystansu w zakresie kulturowym, w naszych badaniach –

języka i skryptów kulturowych. I tak, im niższy jest dystans kulturowy pomiędzy Innym a osobami badanymi, tym większe podobieństwo interpersonalne i kulturowe. Dzieje się tak np. wtedy, gdy ów Inny opowiada płynnie w języku polskim o tym, jak spędza święta Bożego Narodzenia. Jest to jednocześnie sytuacja w której dystans percepcyjny jest niezmiernie duży, a więc istnieje dysproporcja pomiędzy tymi dwoma rodzajami dystansu (Inny jest czarnoskóry, ale jednocześnie podobny do nas pod względem kulturowym). Zgodnie z teorią dysonansu poznawczego (Festinger, 1957) ten rozdzźwięk może powodować zaskoczenie u osób badanych („nie tego się spodziewałam/em”) oraz spadek pozytywnych postaw względem wersji o najniższym dystansie kulturowym.

Umiarkowany stopień dystansu kulturowego będzie miał miejsce, gdy Inny wypowiada się w języku polskim, ale zamiast skryptów charakterystycznych dla kultury polskiej, realizuje skrypty typowe dla kultury pochodzenia, czyli np. opowiada o tym, jak spędza święto afro-amerykańskie. Tutaj różnica pomiędzy dystansem kulturowym a percepcyjnym jest umiarkowana, w związku z czym nie powinna wzbudzać tak silnych emocji jak wersja o najniższym stopniu dystansu kulturowego.

Wysoki stopień dystansu kulturowego charakteryzuje sytuację, w której Inny mówi w obcym języku (np. angielskim) i realizuje obce kulturowo skrypty (np. opowiada o sposobie spędzania świąt afro – amerykańskich). W tej wersji nie ma praktycznie żadnej różnicy pomiędzy dystansem kulturowym (obcy) a percepcyjnym (osoba czarnoskóra), wersja ta nie powinna zatem wzbudzać emocji w takim stopniu jak dwie poprzednie.

Wymienione powyżej charakterystyki dystansu korespondują ze stylami akulturacji: niski dystans kulturowy odpowiada asymilacji; wersja umiarkowana – dwukulturowości i/ lub integracji, a wysoki dystans kulturowy może oznaczać separację lub brak kontekstu akulturacyjnego.

Postawy jawne i utajone

Aby odpowiedzieć na pytania sformułowane we Wprowadzeniu ogólnym, dotyczące stosunku

do – oraz inkluzywności Innego, warto zastanowić się nad tym, czym są postawy wobec Innego oraz jak dokonywać ich pomiaru. Bohner i Wanke (2004) definiują postawy jako sumaryczną ocenę dowolnego obiektu. W naszych badaniach postawy wobec Innego rozumiane będą jako ocena osoby czarnoskórej.

Badania (Bargh i Pietromonaco, 1982) pokazują, że ludzie często nie zdają sobie sprawy z rzeczywistych motywów swojego zachowania i nie zawsze są w stanie zidentyfikować źródła własnych postaw. Istnieją postawy utajone niezależne od postaw deklaracyjnych, co za tym idzie, uprzedzenia nie zawsze są jawne i świadome (Devine, Plant i Blair, 2001). W konsekwencji zmian społecznych w rezultacie których otwarte manifestowanie uprzedzeń stało się niepoprawne politycznie, miary badające uprzedzenia wprost mogą być nieadekwatne do rzeczywistych postaw osób badanych (Devine, Plant i Blair, 2001; Rudman, 2011). Powyższe argumenty, jak również wyniki świadczące o istnieniu utajonych uprzedzeń rasistowskich przy jednoczesnym braku deklaracyjnych uprzedzeń względem osób o innym kolorze skóry, wskazują na potrzebę stosowania narzędzi do badania postaw niedeklaracyjnych (Devine, Plant i Blair, 2001). Największą zaletą tej metody jest uniknięcie zniekształceń poznawczych, którymi obciążony jest pomiar postaw deklaracyjnych. Najszerzej stosowanym narzędziem do badania postaw utajonych jest Test Utajonych Skojarzeń (*Implicit Association Test, IAT*) (Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998). Największą zaletą tej metody jest pomijanie starannej i refleksyjnej reakcji osoby badanej: mierząc czasy reakcji, których nie może świadomie kontrolować osoba badana, unika się zniekształceń, którymi obciążone są postawy deklaracyjne.

Badania nad uprzedzeniami rasowymi z wykorzystaniem IAT wykazały, że osoby o białym kolorze skóry posiadają relatywnie silniejsze automatyczne asocjacje osób czarnoskórych z tym co nieprzyjemne, a osób o białym kolorze skóry, z tym co przyjemne (Devine, Plant i Blair, 2001). Ten klasyczny efekt IAT miałby wskazywać na istnienie negatywnych utajonych postaw względem osób czarnoskórych. Aby stwierdzić, czy wyniki te związane są bardziej z preferencjami wobec

osób o białym kolorze skóry czy negatywnymi postawami wobec osób czarnoskórych, Scherer i Lambert (2012) przeprowadzili badanie, w którym stwierdzono silne utajone postawy wobec osób czarnoskórych przy jednoczesnym braku tak silnej faworyzacji osób o białym kolorze skóry.

Nawet jeśli uwzględnimy szeroką krytykę dotyczącą trafności IAT (Maison, 2004; Maliszewski, 2005) i poddamy w wątpliwość koncepcję utajonego poznania, to wciąż istnieją dowody na automatyczność procesów kategoryzacji rasowej (zmodyfikowany test Stroopa, Karyłowski, Motes, Curry i Van Liempd, 2002). Kategoryzacja oparta na rasie może prowadzić do aktywizacji stereotypów rasowych (Bargh i Pietromonaco, 1982), nie zawsze ma to jednak miejsce (Bodenhausen i Macrae, 1998). Warto też zauważyć, że zarówno w przypadku IAT czy zmodyfikowanej procedury testu Stroopa, wykorzystywanej przez Karyłowskiego i in. (2002), mamy do czynienia z procesami spostrzegania typu top-down, opartymi na reprezentacjach kategorii społecznych i schematach. Obie miary odnoszą się do porównań na poziomie grupowym.

W tym artykule interesuje nas przede wszystkim Inny, który jest zindywidualizowaną jednostką. Oba poziomy: indywidualny i grupowy, wcale nie muszą się przenikać. Zatem ustosunkowania wobec kategorii, nie muszą się przekładać na percepcję konkretnej postaci. Stąd, poza wykorzystaniem testu IAT, w celu zbadania postaw wobec konkretnej jednostki, sięgnęliśmy również po inne, deklaratywne, miary stosunku wobec odmienności. Manipulując dystansem kulturowym, postanowiliśmy sprawdzić w jakich sytuacjach Inny będzie postrzegany najbardziej pozytywnie oraz czy w pewnych warunkach zostanie uznany za członka „in-group”. Poniżej prezentujemy przeprowadzone badania.

BADANIE 1

Wprowadzenie

W Badaniu 1 eksplorowano prawidłowości rządzące percepcją kategoryalną jak i

jednostkową. Postanowiono sprawdzić czy polscy badani wykażą negatywne postawy utajone wobec osób czarnoskórych. Zdecydowano się również zbadać w jaki sposób dystans kulturowy wpłynie na postawy względem Innego. Czy wzrostowi podobieństwa kulturowego Innego do osób badanych będzie towarzyszyć wzrost pozytywnych postaw względem Innego? Zastanawiano się również czy, pomimo czarnego koloru skóry Innego, manipulowany eksperymentalnie dystans kulturowy wpłynie na tendencję do przypisywania Innemu tożsamości polskiej. Czyli: czy Inny może zostać uznany za członka grupy własnej, jeśli wykaże się podobieństwem w stosunku do osób badanych pod względem językowym i realizowanych skryptów kulturowych? Zastanawiano się także tym, na ile spadek dystansu kulturowego pomiędzy osobami badanymi a Innym wyda się im zaskakujący, czyli niezgodny z ich oczekiwaniami względem zachowania „obcego”. Jakie reakcje wywoła „obcy”, który kulturowo staje się „swój”?

Ze względu na nieadekwatność miar postaw jawnych do badania rzeczywistych preferencji (Devine, Plant i Blair, 2001; Rudman, 2011), w Badaniu 1 do pomiaru postaw osób badanych względem osób czarnoskórych (na poziomie kategorii), wykorzystano Test Utajonych Skojarzeń (IAT, *Implicit Association Test*) umożliwiający pomiar czasów reakcji. Aby sprawdzić postawy osób badanych wobec Innego na poziomie indywidualnym, wykorzystano również skale deklaratywne.

Problemy badawcze

Postawiono pięć pytań badawczych: Czy Polacy wykażą utajone uprzedzenia wobec osób czarnoskórych? Czy dystans kulturowy wpłynie na poziom utajonych skojarzeń? Czy dystans kulturowy wpłynie na postawy wobec Innego? Czy dystans kulturowy wpłynie na tendencję osób badanych do kategoryzowania Innego jako członka grupy własnej vs obcej? Jakie będą spontaniczne reakcje osób badanych na obejrzany materiał video?

Postawiono następujące hipotezy:

Hipoteza 1

Badani Polacy wykażą utajone preferencje wobec osób o białym kolorze skóry w porównaniu z osobami czarnoskórymi.

Hipoteza 2

Spadek dystansu kulturowego wpłynie na wzrost poziomu pozytywnych postaw utajonych względem osób czarnoskórych.

Hipoteza 3

Spadek dystansu kulturowego spowoduje wzrost tendencji do przypisywania osobie czarnoskórej tożsamości polskiej.

Ze względu na rozbieżność pomiędzy poziomem percepcyjnego dystansu kategoryjnego i kulturowego, sformułowano również Hipotezę 4:

Osoby badane będą okazywać najwyższy stopień zaskoczenia po obejrzeniu wersji o najniższym stopniu dystansu kulturowego.

Metoda

Uczestnicy badania

Badanie zostało przeprowadzone w 2009 roku. Wzięło w nim udział 80 studentów warszawskich uczelni wyższych, w tym 40 kobiet i 40 mężczyzn (średnia wieku: 23 lata). Osoby badane były najczęściej studentami Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej lub Uniwersytetu Warszawskiego – na kierunkach humanistycznych, z wyłączeniem studentów psychologii. Były to osoby spotkane w okolicy tych uczelni lub Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Badanie było prowadzone w cichych i spokojnych miejscach publicznych, głównie w budynku Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego lub na terenie uczelni – w pustej i wyciszzonej sali. Badanie miało charakter indywidualny i trwało średnio 30 minut.

Zmienne niezależne

Zmienna niezależna manipulowana: dystans kulturowy (video o wysokim dystansie: język angielski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o umiarkowanym dystansie: język polski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o niskim dystansie: język polski i treść dotycząca Bożego Narodzenia vs brak video)

Zmienne zależne

Zmienne zależne dotyczące postaw utajonych badanych testem IAT

Zmienna zależna 1: utajone preferencje na rzecz członków danej grupy

Zmienne zależne dotyczące postaw deklaracyjnych w stosunku do Innego

Zmienna zależna 2: inkluzywność Innego do polskiej grupy kulturowej

Zmienna zależna 3: inkluzywność Innego do afrykańskiej grupy kulturowej

Zmienna zależna 4: postawy deklaratywne wobec Innego

Materiały

Materiały do zmiennych niezależnych

Materiał video

Na potrzeby Badania 1 nagrano trzy filmy video, w których ta sama czarnoskóra aktorka (Inny) udziela wywiadu dotyczącego sposobu spędzania świąt zakorzenionych w danym kręgu kulturowym – w zależności od wersji było to polskie (Boże Narodzenie) lub afro-amerykańskie święto (Kwanzaa). Filmy video mają zbliżony czas trwania: około 4 minut. Każda z wersji video różni się stopniem dystansu kulturowego. Video nr 1 to wersja o najwyższym dystansie kulturowym: aktorka (Ngozi – kobiece imię typowe dla ludności Ibo w Nigerii) opowiada w języku angielskim o afro-amerykańskim święcie Kwanzaa. Video nr 2 to wersja o umiarkowanym dystansie kulturowym: aktorka (Ngozi) opowiada w języku polskim o afro - amerykańskim święcie

Kwanzaa. Ostatnia wersja – video nr 3 – jest wersją o najniższym dystansie kulturowym: aktorka (Kasia) opowiada w języku polskim o Bożym Narodzeniu. Zarówno święto Kwanzaa jak i Boże Narodzenie są świętami rodzinnymi, odbywają się w grudniu i choć różnią się w detalach, to ogólny skrypt (spotkanie przy stole, zwyczaj wręczania prezentów, wspólny posiłek) obu świąt jest porównywalny. Różnice i podobieństwa pomiędzy nagraniami przedstawiam w Tabeli 1 (Tabele i rysunki). W tekście będziemy odwoływać się do Video nr 1 – skrótem ANG K, do Video nr 2 – skrótem PL K, a do Video nr 3 – skrótem PL BN¹. Należy dodać, że aktorka posługuje się angielskim i polskim płynnie i bez obcego akcentu.

Pomiar zmiennych zależnych

Test Utajonych Skojarzeń

W prezentowanym badaniu wykorzystano klasyczny Test Utajonych Skojarzeń służący do pomiaru postaw utajonych wobec osób o białym i czarnym kolorze skóry (Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998; Maison, 2004).

Badanie testem IAT odbywa się komputerowo i indywidualnie. Zadaniem uczestników jest przyporządkowywanie słów i/ lub zdjęć wyświetlanych na środku ekranu do odpowiednich kategorii (nazwy kategorii stale widoczne w górnych rogach ekranu). Mierzony jest czas reakcji i poprawność odpowiedzi. Badanie składa się z siedmiu zadań: kategoryzacji prostych (przyporządkowywanie bodźców: słów i/ albo zdjęć do pojedynczych kategorii: Przyjemne vs Nieprzyjemne; Murzyni² vs Biali) i złożonych (przyporządkowywanie zdjęć i/ lub słów do

1 Ze względu na próbę zachowania trafności ekologicznej i oddania strategii akulturacji w modelu Berry'ego (1997), biorąc pod uwagę również negatywne konsekwencje tej decyzji, zrezygnowano z uwzględnienia w badaniu czwartej wersji nagrania, w której aktorka opowiadałaby w języku angielskim o Bożym Narodzeniu.

2 Termin „Murzyn”, ze względu na etymologię, jest problematyczny i obecnie wykorzystalibyśmy prawdopodobnie inną etykietę. Naszą intencją zdecydowanie nie była stygmatyzacja osób czarnoskórych. Chodziło jednak o jednoznaczne wskazanie na osoby czarnoskóre, a takim sformułowaniem, najmocniej zakorzenionym w kulturze polskiej, jest właśnie słowo „Murzyn”. W samym środowisku polsko-afrykańskim toczy się debata dotycząca politycznej poprawności sformułowania (np. poseł John Godson i Mamadou Diouf) i nie ma w tej kwestii jednoznacznego stanowiska. Pomimo kontrowersji, zdecydowano się wykorzystać określenie w badaniach, sądząc, że dla etnicznych Polaków nie jest to sformułowanie negatywne czy obraźliwe. Potwierdzają to wyniki badania (niepublikowanego) przeprowadzonego przez Marię Baran w 2014 roku na ogólnopolskiej próbie liczącej N=1013

kategorii złożonych: Przyjemne i Biali vs Nieprzyjemne i Murzyni, jak również: Przyjemne i Murzyni vs Nieprzyjemne i Biali). Wskaźnikiem postawy względem osób o czarnym lub białym kolorze skóry jest różnica w zagregowanych i uśrednionych czasach reakcji na przyporządkowywanie zdjęć w zadaniach kategoryzacji złożonej, czyli porównanie efektów IAT. Odbywa się to w ten sposób, że porównywany jest czas wykonania zadania kategoryzacji bodźców do kategorii gdy „Biali” są w parze z etykietą „Przyjemne”, a „Murzyni” są w parze z etykietą „Nieprzyjemne”, z zadaniem gdy „Biali” są w parze z etykietą „Nieprzyjemne”, a „Murzyni” z etykietą „Przyjemne”. Krótsze czasy reakcji na przyporządkowywanie zdjęć osób danym kolorze skóry do kategorii „Przyjemne” i dłuższe do kategorii „Nieprzyjemne” powinny świadczyć o automatycznych preferencjach osób badanych wobec osób o danym kolorze skóry (Maison, 2004).

Skala przypisywanej tożsamości

Skala została stworzona przez badaczy i oryginalnie zawierała 19 twierdzeń dotyczących tożsamości oraz postaw deklaracyjnych wobec Innego. Zadaniem uczestników było ustosunkowanie się do każdego z twierdzeń poprzez wybór odpowiedzi pomiędzy: „Zdecydowanie się nie zgadzam”, a „Zdecydowanie się zgadzam”. Prawdopodobnie ze względu na format odpowiedzi i konieczność zajęcia przez osoby badane skrajnego stanowiska, nie uzyskano istotnych różnic w zakresie postaw deklaracyjnych wobec Innego. Za pomocą hierarchicznej analizy skupień, zdecydowano się wyodrębnić ze skali dwa skupienia dotyczące skłonności do przypisania Innemu tożsamości polskiej ('swój') bądź afrykańskiej ('obcy') (Tabele i rysunki, *Rysunek 2*). Skala zawiera 7 pytań dotyczących tożsamości w wersjach PL K i PL BN oraz 5 pytań związanych z tożsamością w wersji ANG K. Pytania, które nie znalazły się w wersji dla grupy ANG K to: „Kasia/ Ngozi jest Polką taką jak ja, mówiąca po polsku i żyjąca według tradycji polskiej kultury.” oraz „Kasia/ Ngozi jest Afrykanka mówiąca po polsku”.

Polaków, dobranej z panelu Ariadna metodą CAWI: Okazało się, że dla Polskich badanych termin „Murzyn” (M=3,8; SD=1,78) jest istotnie mniej obraźliwy od sformułowania „Czarny” (M=3,7; SD=1,74). Badanie zostało przeprowadzone na reprezentatywnej grupie Polaków, uczestnicy badania odpowiadali na 7-stopniowej skali, im wyższy wynik – tym mniej obraźliwe sformułowanie ($t(1011) = 13,55; p < 0,001$).

W skład skupienia ‘skłonność do przypisywania tożsamości polskiej’ weszły następujące pozycje: „Kasia/ Ngozi jest Polką taką jak ja, mówiącą po polsku i żyjącą według tradycji polskiej kultury.”, „Kasia/ Ngozi powinna mieć polskie obywatelstwo”, „Kasia/ Ngozi jest osoba wielokulturową, łączącą w sobie cechy polskie i Czarnego Łądu.”, „Kasia/ Ngozi jest fajną polską dziewczyną”. W skład skupienia ‘skłonność do przypisywania tożsamości afrykańskiej’ weszły następujące pozycje: „Kasia/ Ngozi jest Afrykanką mówiącą po polsku”, „Kasia/ Ngozi jest zapewne afrykańską imigrantką w Polsce.”, „Kasia/ Ngozi jest Afrykanką, która przyjechała na studia do Europy”. Aby umożliwić porównania, skupienia zostały zbudowane w ten sposób, że obliczono iloraz sumy odpowiedzi oraz liczby pytań wchodzących w skład danego skupienia. W ten sposób otrzymano średnie wyniki pozwalające na przeprowadzenie podstawowych porównań.

Deklarowane wrażenie

Osobom badanym zadawano pytanie otwarte o wrażenia z obejrzanego filmu video.

Procedura

W zależności od przydziału do grupy eksperymentalnej, osoby badane oglądały jedną z trzech wersji filmów video (o wysokim, umiarkowanym lub niskim dystansie kulturowym). Po obejrzeniu filmu video osobom badanym w grupach eksperymentalnych zadawano pytanie otwarte: “Czy wywiad, który przed chwilą obejrzałeś/ aś wywołał w Tobie jakieś emocje? Jeśli tak to jakie? Powiedz krótko, jakie wrażenie odniosłeś/ aś po obejrzeniu filmu.”. Odpowiedzi spisywała osoba prowadząca badanie. Grupa kontrolna nie zapoznawała się z żadnym materiałem wizualnym i od razu przystępowała do dalszej części badania, czyli rozwiązywała Test Utajonych Skojarzeń (*Implicit Association Test*, IAT, Greenwald i in., 1998; Maison, 2004). Grupy eksperymentalne, po udzieleniu odpowiedzi na pytanie o to czy i jakie emocje wywołał materiał filmowy, również rozwiązywały IAT. Po tej części osoby badane wypełniały Skalę przypisywanej tożsamości. Na samym końcu, badani wypełniali krótką metryczkę.

Wyniki

Weryfikacja hipotez dotyczących postaw utajonych badanych testem IAT

W celu sprawdzenia, czy osoby badane będą posiadać negatywne postawy względem osób czarnoskórych oraz czy dystans kulturowy wpłynie na postawy utajone względem osób czarnoskórych przeprowadzono analizę wariancji w schemacie między osobami (ze względu na cztery warunki dystansu kulturowego: ANG K vs PL K vs PL BN vs brak video). Postawy utajone operacjonalizowano w ten sposób, że wskaźnikiem utajonej postawy były średnie czasy (ms) reakcji osób badanych w zadaniach kategoryzacji złożonej, czyli na przyporządkowywanie bodźców do kategorii: Biali i Przyjemne vs Murzyni i Nieprzyjemne vs Biali i Nieprzyjemne vs Murzyni i Przyjemne.

Hipoteza 1

Istotny okazał się efekt interakcji rodzaju kategoryzowanych bodźców zdjęciowych (twarze osób o czarnym lub białym kolorze skóry) oraz rodzaju kategorii do których przyporządkowywano dane bodźce $F(1, 72) = 31,77; p < 0,001; \eta^2 = 0,30$. Oznacza to, że różne bodźce zdjęciowe były kategoryzowane szybciej lub wolniej w zależności od kategorii do której miały zostać przyporządkowane. Przeprowadzono analizę efektów prostych. Czasy reakcji osób badanych były krótsze przy przyporządkowywaniu zdjęć do kategorii Białe i Przyjemne ($M=710,17; SD=176,41$) oraz Murzyni i Nieprzyjemne ($M=709,27; SD=169,66$), niż Białe i Nieprzyjemne ($M=882,92; SD=291,61$) oraz Murzyni i Przyjemne ($M=833,74; SD=246,7$).

Osoby mające za zadanie klasyfikować zdjęcia twarzy białych różniły się w średnich czasach reakcji na te bodźce w zależności od tego, czy miały przyporządkowywać te zdjęcia do kategorii 'Przyjemne' ($M=710,17$) czy 'Nieprzyjemne' ($M=882,92$): $F(1, 72) = 24,702; p < 0,001; \eta^2 = 0,25$.

Wykazano, też że osoby mające za zadanie klasyfikować zdjęcia twarzy czarnych różniły się w średnich czasach reakcji na te bodźce w zależności od tego, czy miały przyporządkować te

zdjęcia do kategorii 'Przyjemne' ($M=833,74$) czy 'Nieprzyjemne' ($M=769,27$): $F(1, 71) = 21,80$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,22$.

Otrzymano więc klasyczny efekt IAT (Tabele i rysunki, *Rysunek 1*). Należy więc przyjąć Hipotezę 1: Badani Polacy wykażą utajone preferencje wobec osób o białym kolorze skóry w porównaniu z osobami czarnoskórymi.

Hipoteza 2

Efekt główny dystansu kulturowego na postawy utajone okazał się nieistotny statystycznie $F(3, 72) = 1,52$, ni. Okazało się, że rodzaj oglądanego video, czyli dystans kulturowy dotyczący jednostkowego aktora, nie będzie miał wpływu na czasy reakcji osób badanych w zadaniach kategoryzacji zdjęć osób czarnoskórych i o białym kolorze skóry. Hipoteza 2 nie znalazła potwierdzenia: spadek dystansu kulturowego, przynajmniej na poziomie jednostkowym, nie wpłynie na wzrost poziomu pozytywnych postaw utajonych względem kategorii osób czarnoskórych.

Weryfikacja hipotez dotyczących postaw deklaracyjnych

Hipoteza 3

Za pomocą Skali przypisywanej tożsamości badano skłonność do traktowania osoby czarnej jako 'swojego' lub 'obcego', co było rozumiane jako skłonność do przypisywania danej osobie tożsamości polskiej ('swój') bądź afrykańskiej ('obcy').

W celu sprawdzenia czy dystans kulturowy wpłynie na tendencję do przypisywania Innemu tożsamości polskiej (kategoria 'swój') lub afrykańskiej (kategoria 'obcy') przeprowadzono analizę wariancji. Analiza wykazała istotny efekt główny dystansu kulturowego. Dla tożsamości polskiej: $F(2, 54) = 7,58$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,22$. Dla przypisywanej tożsamości afrykańskiej: $F(2, 54) = 11,27$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,28$.

Tożsamość polska była przypisywana aktorce w największym stopniu w wersji PL BN

($M=1,82$; $SD=0,20$), podczas gdy w grupie oglądającej wersję ANG K, skłonność ta była najniższa ($M=1,52$; $SD=0,30$). Natomiast tożsamość afrykańska była przypisywana aktorce w największym stopniu w przypadku wersji ANG K ($M=1,60$; $SD=0,35$), podczas, gdy w wersji PL BN skłonność ta była najniższa ($M=1,17$; $SD=0,24$). Otrzymana zależność jest widoczna na *Rysunku 3* (Tabele i rysunki).

Przeprowadzono dodatkowe porównania mające na celu sprawdzenie, które średnie różnią się między sobą. Przeprowadzone porównania *post hoc* za pomocą testu Tamhane'a ujawniły istotne różnice ($p < 0,01$): w przypadku skłonności do przypisywania Innemu tożsamości polskiej między osobami oglądającymi wersję PL BN ($M=1,82$) a ANG K ($M=1,52$); w przypadku skłonności do przypisywania tożsamości afrykańskiej między osobami oglądającymi wersję PL BN ($M=1,17$) a ANG K ($M=1,60$), jak również między PL BN ($M=1,17$) a PL K ($M=1,52$). Oznacza to, że osoby badane były bardziej skłonne traktować osobę czarnoskórą jako 'swojego' (przypisywanie tożsamości polskiej) w przypadku niskiego dystansu kulturowego niż w przypadku wysokiego dystansu kulturowego. Osoby badane były bardziej skłonne traktować osobę czarnoskórą jako 'obcego' w przypadku umiarkowanego i wysokiego dystansu kulturowego niż w wersji o niskim dystansie kulturowym. Można więc przyjąć Hipotezę nr 3: Spadek dystansu kulturowego wpłynie na wzrost tendencji do przypisywania osobie czarnoskórej tożsamości polskiej.

Hipoteza 4

Aby odpowiedzieć na pytanie badawcze dotyczące postaw deklaracyjnych wobec Innego, spisane przez badacza spontaniczne reakcje osób badanych na oglądany film video przedstawiono dwóm sędziom kompetentnym. Wspólnie, na podstawie analizy wypowiedzi, ustalili oni trzy kategorie: pozytywne wrażenie, zaskoczenie i negatywne wrażenie, do których następnie, już niezależnie klasyfikowali wypowiedzi osób badanych. Współczynnik kongruencji pomiędzy sędziami wyniósł 85%.

'Pozytywne wrażenie' oznacza, że osoby badane, po obejrzeniu wywiadu, deklarowały na

przykład: „Bardzo pozytywne wrażenie.”, „Bardzo sympatyczna, ciepła osoba.” itp. W tej grupie znalazły się również wypowiedzi osób, które zwracały uwagę na walory poznawcze obejrzanego materiału, ale dodatkowo oceniały go bardzo pozytywnie lub co najmniej neutralnie, czyli osoba badana pytana o wrażenia, mówiła na przykład: „Ciekawe.”, „Dowiedziałem/am się czegoś nowego.”, itd.

‘Zaskoczenie’ to kategoria tych osób badanych, które po obejrzeniu video reagowały w następujący sposób: „Dużym zaskoczeniem było dla mnie, że czarna osoba mówi po polsku.”, „Nie spodziewałem/am się, że będzie mówić po polsku i że obchodzi tak tradycyjnie święta Bożego Narodzenia.”, „To video nie mogło być autentyczne. Jestem pewien, że głos został zmontowany już po nagraniu.”.

‘Negatywne wrażenie’ to kategoria w której osoby wyrażały negatywne zdanie na temat obejrzanego materiału: „Nie podobało mi się.”

Negatywne wrażenie na temat Innego pojawiło się jedynie w grupie, która oglądała wersję PL BN (5%). W pozostałych grupach nikt nie wyraził negatywnej opinii.

Pozytywne wrażenie do obejrzanego materiału i aktorki deklarowało najwięcej osób w wersjach: ANG K (95%) i PL K (85%), podczas gdy w wersji PL BN takich wypowiedzi było najmniej (20%).

Zgodnie z przewidywaniami największe zaskoczenie osób badanych wywołała wersja PL BN (75%). W pozostałych grupach zaskoczenie deklarowało znacznie mniej osób, w wersji: ANG K (5%), a w wersji PL K (15%).

Aby sprawdzić istotność związku między dystansem kulturowym a postawami deklaracyjnymi wobec Innego, przeprowadzono test niezależności dwóch zmiennych: χ^2 . Istotny wynik testu pozwolił na przyjęcie hipotezy o istnieniu związku między rodzajem oglądanego filmu video a deklarowanym wrażeniem na temat czarnoskórej aktorki: $\chi^2(8) = 32,54$; $p < 0,001$. Siła związku między analizowanymi zmiennymi mierzona statystyką V wskazuje na istnienie związku

między wyrażaną oceną na temat Innego a oglądaną wersją filmu video, $V = 0,51$; $p < 0,001$. W sekcji Tabele i rysunki zamieszczony jest wykres prezentujący odpowiedzi osób badanych (Rysunek 4).

Oznacza to, że Hipoteza 4 została potwierdzona: osoby badane będą okazywać najwyższy stopień zaskoczenia po obejrzeniu wersji PL BN. Najbardziej pozytywne reakcje w porównaniu z wersją PL BN wywołały wersje o wyższym stopniu dystansu kulturowego: PL K i ANG K.

Dyskusja wyników

W Badaniu 1 otrzymano klasyczny efekt IAT: pojawiły się istotne różnice w czasach reakcji osób badanych na zdjęcia osób o białym i czarnym kolorze skóry w zależności od rodzaju kategoryzacji: Biali i Przyjemne vs Murzyni i Nieprzyjemne oraz Biali i Nieprzyjemne vs Murzyni i Przyjemne. Na poziomie utajonym, osoby badane faworyzowały zdjęcia osób o białym kolorze skóry – mniej czasu zajmowało im kategoryzowanie zdjęć osób o białym kolorze skóry do kategorii Biali i Przyjemne niż do kategorii Biali i Nieprzyjemne. Osobom badanym więcej czasu zajmowało zadanie kategoryzacji zdjęć twarzy białych do kategorii Biali i Nieprzyjemne, niż twarzy czarnych do kategorii Murzyni i Nieprzyjemne.

Zdjęcia osób o białym kolorze skóry były szybciej kojarzone z tym, co przyjemne niż nieprzyjemne, odwrotnie w przypadku zdjęć osób czarnoskórych. Badanie 1 wykazało zatem istnienie automatycznych preferencji osób badanych wobec osób o białym kolorze skóry w porównaniu z osobami o czarnym kolorze skóry. Pomimo liczebności poszczególnych grup oraz ich specyfiki (głównie studenci), ze względu na wystąpienie klasycznego efektu IAT w wielu innych badaniach (Fazio, Jackson, Dunton i Williams, 1995), można przyjąć, że etniczni Polacy posiadają bardziej pozytywne utajone postawy względem osób o białym kolorze skóry, niż względem osób czarnoskórych.

Wyniki te dotyczą jednak poziomu grupowego. Bodźce w narzędziu IAT pozbawione są jakiegokolwiek kontekstu. Tak więc pomimo wystąpienia bardziej pozytywnych utajonych postaw wobec osób o białym kolorze skóry w porównaniu z osobami czarnoskórymi, nie znaczy to, że te postawy przeniosą się na stosunek do Innego.

Efekt główny dystansu kulturowego na postawy utajone okazał się nieistotny. Oznacza to, że dystans kulturowy z poziomu jednostkowego nie miał wpływu na poziom utajonych postaw względem osób czarnoskórych. Można to tłumaczyć zarówno liczebnością poszczególnych grup eksperymentalnych (jedynie 20 osób w każdym warunku), jak również zastosowaną procedurą badawczą oraz tym, że IAT służy do pomiaru ustosunkowań międzygrupowych, a nie interpersonalnych. Manipulacja dystansem kulturowym odbywała się poprzez wykorzystanie nagrań z czarnoskórą aktorką, a więc na poziomie interpersonalnym, a nie grupowym, z którym związana jest procedura IAT. Aktorka była konkretną osobą osadzoną w kontekście kulturowym, opowiadającą o sobie ze szczegółami, nadającą znaczenie opowiadanej historii. Z kolei w badaniu postaw utajonych wykorzystano standardową procedurę i wykorzystano zdjęcia anonimowych twarzy osób o białym lub czarnym kolorze skóry bez odniesienia do jakiegokolwiek kultury. Dystans kulturowy pomiędzy osobami badanymi a Innym (tu: Kasią lub Ngozi) mógł po prostu nie mieć przełożenia na ocenę nieznanymi osobom badanym postaci, których zdjęcia zostały wykorzystane w narzędziu IAT. Możliwym wyjaśnieniem jest więc brak transferu pomiędzy poziomem interpersonalnym (zastosowane filmy video) a poziomem grupowym (IAT). W naszych badaniach oba poziomy: interpersonalny oraz międzygrupowy są od siebie niezależne, nie stwierdzono wpływu jednego na drugi.

Celem Badania 1 było również poznanie wpływu dystansu kulturowego na inkluzywność i deklaratywne postawy wobec Innego. Dystans kulturowy miał istotny statystycznie wpływ na tendencję do przypisywania aktorce z filmu tożsamości polskiej i afrykańskiej. Okazało się, że badani byli skłonni przypisywać Innemu tożsamość polską w sytuacji najniższego dystansu

kulturowego (PL BN). Z kolei tożsamość afrykańska była przypisywana Innemu w sytuacji najwyższego dystansu kulturowego (ANG K). Tak więc kategoryzacja tożsamościowa okazała się wrażliwa na dystans kulturowy. Oznacza to, że realizowanie skryptów kulturowych specyficznych dla danej kultury ma wpływ na postrzeganą przynależność danej osoby do określonej grupy społecznej. Co więcej, pomimo utajonych preferencji na rzecz osób białych w porównaniu z czarnoskórymi, możliwe jest włączenie Innego do własnej grupy kulturowej.

Uzyskano też interesujące wyniki dotyczące wrażeń i postaw deklaracyjnych względem Innego. Okazało się, że największe zaskoczenie wywoła Inny o najniższym dystansie kulturowym, pomimo najniższego dystansu kulturowego, nie będzie on oceniany najbardziej pozytywnie. Do tej pory badania międzykulturowe rozpatrywały kwestie akulturacji z punktu widzenia Innego i jego dobrostanu psychologicznego: która ze strategii będzie najbardziej adaptacyjna? W naszym badaniu, okazało się, że dystans kulturowy ma wpływ również na postawy deklaracyjne wobec Innego. Co więcej, okazuje się, że najmniej pozytywne wrażenie u osób badanych wywoła Inny o najniższym stopniu dystansu kulturowego, a jednocześnie postać, której przypisywano polską tożsamość w najwyższym stopniu.

Oczywiście ze względu na liczebność grup eksperymentalnych, wyniki należy traktować ostrożnie. Badanie 1 nie pozwoliło na jednoznaczną odpowiedź na pytanie: w jaki sposób dystans kulturowy wpłynie na postawy wobec Innego? Z perspektywy relacji międzykulturowych jest to zagadnienie warte dalszego rozpatrzenia. Najbardziej interesujące są tu dwa aspekty: w jakich warunkach Inny zostanie włączony do grupy własnej? Oraz: jaki stopień dystansu kulturowego będzie przez etnicznych Polaków oceniany najbardziej pozytywnie?

Aby odpowiedzieć na te pytania, zdecydowano się na przeprowadzenie kolejnego badania, tym razem skupiono się na postawach deklaracyjnych oraz inkluzywności Innego. Ze względu na nieadekwatność materiału zdjęciowego wykorzystywanego w IAT (poziom grupowy) do

zindywidualizowanego materiału video oraz kontrowersje związane z narzędziem IAT (Maison, 2004; Maliszewski, 2005) czy oczywiste mankamenty skal deklaracyjnych służących do pomiaru uprzedzeń rasowych (Devine, Plant i Blair, 2001), poszukiwano innej miary inkluzywności i postaw wobec Innego.

BADANIE 2

Wprowadzenie

Badania (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014) wykazały, że ludzie mają tendencję do dehumanizowania obcych, okazywania im mniejszej sympatii i przypisywania im mniej pozytywnych cech. Efekt ten zachodzi nie tylko w paradygmacie grup minimalnych, ale również w przypadku grup realnych (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014). Ta tendencja do dehumanizowania obcych przejawia się m.in. w przypisywaniu „swoim”, w większym stopniu niż „obcym”, typowo ludzkich właściwości, nazwanych „ludzkimi potencjałami” (Tarnowska, Sławuta i Kofta, 2012, s. 145). Okazało się, że ta tendencja wynika bezpośrednio z samej kategoryzacji społecznej i jest niezależna od skłonności do bardziej pozytywnego oceniania „swoich”.

Czy dystans kulturowy wpłynie na poziom przypisywanych Innemu potencjałów? Leyens wraz ze współpracownikami wykazali, że ludzie dehumanizują członków grupy obcej, a człowieczeństwo traktują jako esencjonalną właściwość kategorii My. Jedną z postaci tego zjawiska jest infrahumanizacja, czyli niższa tendencja do przypisywania emocji wtórnych ludziom z grup obcych niż z grupy własnej (Leyens, Paladino, Rodriguez-Torres, Vaes, Demoulin, Rodriguez-Torres i Gaunt, 2000). Konsekwencją takiego podejścia jest postrzeganie „obcych: jako mniej ludzkich, bardziej zwierzęcych (Haslam, 2006), mniej inteligentnych czy nieposiadających w pełni zdolności posługiwania się językiem (Leyens, Cortes, Demoulin, Dovidio, Paladino, Rodriguez-Perez, Rodriguez-Torres i Vaes, 2003). Innym komponentem dehumanizacji jest np. dementalizacja, która polega m.in. na odmawianiu obcym głębi psychologicznej, refleksyjności,

wrażliwości (Harris i Fiske, 2009).

Kofta, Baran i Tarnowska (2014) zauważają, że, niezależnie od przyjętego podejścia teoretycznego, pomiar zjawiska dehumanizacji odbywa się obecnie głównie poprzez analizę związków skojarzeniowych pomiędzy daną kategorią społeczną a przypisywanymi jej emocjami lub cechami. Autorzy twierdzą, że właściwości typowo ludzkie wykraczają poza stałe dyspozycje i dotyczyć mogą bardziej ogólnie: ludzkich zdolności, czy, jak nazywają to autorzy, „potencjalności”. Ludzie tworzą również reprezentacje w formie pełnych twierdzeń, zdań, wypowiedzi, które, lepiej niż pojedyncze etykiety, odzwierciedlają ludzkie właściwości, możliwości i potencjały. Te bardziej rozbudowane reprezentacje są mocniej związane z systemem kulturowym. Potencjalności, do których odwołują się autorzy, dotyczą takich aspektów kulturowych, jak np.: systemy religijne czy inne aspekty będące rezultatem funkcjonowania w grupie, jak systemy wiedzy, wartości, komunikacji czy instytucji społecznych (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014). Kofta i in. (2014) stworzyli zatem nowe narzędzie do pomiaru dehumanizacji, mianowicie Listę ludzkich potencjałów, zawierającą 18 unikalnie ludzkich właściwości przypisywanych w wyższym stopniu członkom grupy własnej, niż obcej.

Ze względu na treściowe powiązanie problematyki infrahumanizacji z aspektem kulturowo i społecznie zakorzenionych potencjalności człowieka, zdecydowano się na wykorzystanie Skali ludzkich potencjałów w Badaniu 2.

Vaes i współpracownicy (Vaes, Paladino, Castelli, Leyens i Giovanni, 2003) udowodnili, że wyrażanie emocji wtórnych, czyli typowo ludzkich właściwości, esencjonalnych dla kategorii My, przez członka grupy obcej powoduje spadek konformizmu osób badanych względem aktora, spadek zachowań prospołecznych oraz reakcje unikające. W przypadku, gdy tak samo zachowuje się członek grupy własnej, reakcje osób badanych są całkowicie odwrotne. Według Kofty i in. (2014) „obcy” okazujący właściwości typowo ludzkie, narusza silnie zakorzenione przekonania normatywne dotyczące świata, co skutkuje jego odrzuceniem. Można to jednak interpretować

inaczej, być może zachowanie „obcego”, który staje się bliski kategorii „My” różni się po prostu z oczekiwaniami osób badanych. W procesie interpretacji tych wyników można by odwoływać się zatem nie tylko do wzbudzonego poczucia zagrożenia, ale również do dysonansu pomiędzy oczekiwaniami badanych (tym, czego się spodziewali), a faktycznym zachowaniem Innego. Z Badania 1 wynika, że osobie o najniższym stopniu dystansu kulturowego przypisywano polską tożsamość, ale jednocześnie wzbudzała ona największe zaskoczenie i nie była oceniana tak pozytywnie, jak Inny o umiarkowanym czy wysokim stopniu dystansu. Oznacza to, że wersja o najniższym stopniu dystansu cechuje się swoistą ambiwalencją. „Bycie kulturowo swojskim” przy jednoczesnej percepcyjnej odmienności nie wiąże się z pozytywnymi postawami osób badanych.

Problemy badawcze

Postawiono następujące pytanie badawcze: W jaki sposób dystans kulturowy wpłynie na postrzeganą sympatyczność i przypisywany osobie czarnoskórej poziom ludzkich potencjałów?

Ze względu na wyniki Badania 1 i powołując się na tezę o atrakcyjności umiarkowanego podobieństwa (Brewer, 1991), przewidywano, że najbardziej pozytywnie oceniany będzie Inny o umiarkowanym dystansie kulturowym, przejawiający cechy dwukulturowości. Z kolei wyniki Vaesa i in. (2003) pozwoliły na przewidywanie, że dystans kulturowy wpłynie na zjawisko infrahumanizowania Innego oraz, że w największym stopniu zjawisko to będzie dotyczyło Innego z wersji PL BN.

Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza 1

Uczestnicy badania będą oceniać Innego jako najsympatyczniejszego w sytuacji umiarkowanego dystansu kulturowego.

Hipoteza 2

Uczestnicy badania będą przypisywać najwyższy poziom potencjału ludzkiego osobie czarnoskórej o umiarkowanym stopniu dystansu kulturowego.

Metoda

Uczestnicy badania

Badanie zostało przeprowadzone na początku 2013 roku. Wzięło w nim udział 146 studentów warszawskiej uczelni wyższej, w tym 96 kobiet i 52 mężczyzn (średnia wieku: 23 lata). Osoby badane były studentami warszawskich i krakowskich uczelni wyższych – na kierunkach humanistycznych, z wyłączeniem studentów psychologii, oraz na kierunkach ekonomicznych. Badanie było prowadzone indywidualnie w cichych i spokojnych miejscach na uczelni. Trwało średnio 15 minut.

Zmienne niezależne

Dystans kulturowy był operacjonalizowany w identyczny sposób jak w Badaniu 1, poprzez język i treść nagrania video. Zmienna niezależna manipulowana: dystans kulturowy (video o wysokim dystansie: język angielski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o umiarkowanym dystansie: język polski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o niskim dystansie: język polski i treść dotycząca Bożego Narodzenia vs wyłącznie zdjęcie aktorki)

Zmienne zależne

Zmienna zależna 1: poziom przypisywanego potencjału ludzkiego

Zmienna zależna 2: poziom przypisywanej sympatyczności

Zmienna zależna 3: poziom przypisywanej atrakcyjności

Materiały

Materiały do zmiennych niezależnych

Materiał video

W Badaniu 2 został wykorzystany ten sam materiał video, co w Badaniu 1. Dodano jeden warunek dla grupy kontrolnej: osoby badane, które trafiły do tej grupy nie oglądały video a zapoznawały się ze zdjęciem aktorki. Fotografia została wykonana przez zatrzymanie jednej z klatek filmu video, przedstawia więc aktorkę w tym samym miejscu i stroju, co w przypadku video-wywiadów.

Pomiar zmiennych zależnych

Skala ludzkich potencjałów

Skala ludzkich potencjałów (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014) składa się z 18 stwierdzeń dotyczących typowo ludzkich potencjalności, jak np.: (2) “Potrafi myśleć o tym ‘co by było, gdyby...’ ”, (3) “Używa abstrakcyjnych terminów”, (7) “Posiada bogate życie wewnętrzne”. Zadaniem osób badanych jest ustosunkowanie się do wszystkich twierdzeń i udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Na ile dobrze dane stwierdzenie opisuje osobę z video?”. Osoby badane mają ocenić, które stwierdzenia trafnie opisują osobę widzianą w video. Odpowiedzi udzielane są na 5-cio stopniowej skali, od „Nie opisuje dobrze danej osoby” do „Szczególnie trafnie opisuje daną osobę”. Im wyższa ocena – tym bardziej adekwatne w opisie aktorki było dane stwierdzenie.

Skala cechuje się wysoką średnią ocen wybranych potencjałów na wymiarze człowieczeństwa ($M = 4,41$, dla skali od 1 do 5; $SD = 0,41$) oraz na wymiarze pozytywności – negatywności ($M = 4,0$ dla skali od 1 do 5; $SD = 0,38$) (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014). Średnia ocena skali pod kątem, w jakim oceniane właściwości stanowią element ludzkiej natury, wynosi $M = 5,11$ (dla skali 1-7; $SD = 0,53$) (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014). W oryginale była wykorzystywana do badań na poziomie grupowym, tu jednak skala została zastosowana na poziomie osobowym, w zastosowaniu do aktorki z video.

Autorzy narzędzia wyodrębnili pojęciowo i nazwali 3 czynniki: kompetencje poznawcze –

czynnik obejmujący takie zdolności jak: wyobraźnia, abstrakcyjne myślenie, myślenie nie tylko o tym, co jest, ale też o tym, co mogłoby być; samoświadomość człowieka – czynnik obejmujący zdolności do autorefleksji, transcendencji czy poszukiwania sensu własnego istnienia oraz potrzeby wyższe – czyli: potrzebę duchowości, wolności, sztuki, pamięci historycznej (Kofta, Baran i Tarnowska, 2014). Jednak, jak sami stwierdzają autorzy, podział ten był „do pewnego stopnia umowny” (Tarnowska, Sławuta i Kofta, 2012, s. 145).

Przypisywana sympatyczność i atrakcyjność

Do Skali ludzkich potencjałów dołączone były dwa pytania dotyczące sympatyczności („Na ile sympatyczna wydała Ci się osoba z video/ ze zdjęcia?”) i atrakcyjności aktorki („Na ile atrakcyjna wydała Ci się osoba z video/ ze zdjęcia?”). Osoby badane udzielały odpowiedzi na 10-cio stopniowej skali, im wyższa cyfra na skali – tym wyższa i bardziej pozytywna ocena aktorki (na potrzeby późniejszych porównań i ilustracji poziomu sympatyczności i przypisywanych potencjałów, które mierzone były na 5-cio stopniowej skali, wyniki osób badanych na skali sympatyczności i atrakcyjności zostały przeliczone, tak, aby maksimum wynosiło 5). Badani mieli ustosunkować się do tych pytań po wypełnieniu Skali ludzkich potencjałów.

Procedura

Osoby badane miały za zadanie obejrzeć jeden z 3 filmów video charakteryzujących się różnym stopniem dystansu kulturowego lub zapoznać się ze zdjęciem aktorki. Kolejną częścią badania było wypełnienie Skali ludzkich potencjałów. Następnie osoby badane odpowiadały na pytania dotyczące sympatyczności i atrakcyjności aktorki z video lub ze zdjęcia. Na koniec, osoby badane wypełniały krótką metryczkę zbierającą podstawowe dane, takie jak: płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania.

Wyniki

W celu sprawdzenia czy dystans kulturowy oraz płeć osób badanych będą miały wpływ na poziom przypisywanych aktorce potencjałów, jej sympatyczność i atrakcyjność, przeprowadzono wieloczynnikową analizę wariancji w następującym schemacie międzygrupowym: płeć (kobieta, mężczyzna) x dystans kulturowy (ANG K, PL K, PL BN, samo zdjęcie). Analiza wariancji została przeprowadzona w modelu wielozmiennowym (multivariate repeated measures ANOVA).

Wpływ dystansu kulturowego na ogólny poziom ludzkich potencjałów w teście wielozmiennowym okazał się istotny na granicy tendencji statystycznej: $F(3, 142) = 2,42$; $p = 0,068$; $\eta^2 = 0,05$.

Aby określić wewnętrzną strukturę Skali ludzkich potencjałów, autorzy artykułu wykonali eksploracyjną analizę czynnikową metodą głównych składowych. Ustalono, że należy wyodrębnić trzy czynniki. Wszystkie 3 czynniki wyjaśniają łącznie 47 % wariancji. Struktura czynnikowa skali jest dostępna w sekcji *Tabele i rysunki* (Tabela 2). Współczynniki testujące właściwości macierzy korelacji są satysfakcjonujące: wartość wyznacznika macierzy korelacji wynosi 0,002, a miara K-M-O adekwatności doboru próby wynosi 0,726.

Po wykonaniu analizy z rotacją Promax z normalizacją Kaisera stwierdzono, że pierwszy czynnik silnie „ładuje” pytania: „Umie argumentować „za” swoimi decyzjami i „przeciw” nim” (5), „Potrafi zastanawiać się nad sobą” (6), „Posiada bogate życie wewnętrzne” (7), „Stara się nadać swojemu życiu sens” (8), „Jest zdolna do wyobrażania sobie własnej przyszłości” (10), „Posiada potrzebę wolności słowa” (16) i „Posiada potrzebę wolności przekonań” (17). Interpretując ten czynnik w kategoriach psychologicznych, nazwano go refleksyjnością.

W skład drugiego czynnika weszły pozycje: „Obchodzi rocznice ważnych dla siebie wydarzeń” (12), „Wierzy w duchowość” (13), „Ma zdolność wyznawania religii” (14) i „Upamiętnia ważne wydarzenia / osoby” (18). Interpretując ten czynnik w kategoriach psychologicznych, nazwano go zakorzeniem w kulturze.

Trzeci czynnik to: „Dąży do zrozumienia świata” (1), „Potrafi myśleć o tym „co by było, gdyby...” (2), „Używa abstrakcyjnych terminów” (3), „Potrafi wyobrazić sobie rzeczy, które nigdy nie istniały” (4) i „Zdaje sobie sprawę z własnej śmiertelności” (9). Interpretując ten czynnik w kategoriach psychologicznych, nazwano go abstrakcyjnością.

Najwyższą średnią charakteryzuje się czynnik zakorzenienia w kulturze ($M = 4,15$; $SD=0,81$), następnie czynnik refleksyjności ($M = 3,77$; $SD=0,73$), a najniższą – abstrakcyjność ($M = 3,33$; $SD=0,74$). Czynniki te nie pokrywają się treściowo z czynnikami wyodrębnionymi przez autorów narzędzia.

Efekt główny dystansu kulturowego na poziom przypisywanej aktorce refleksyjności okazał się istotny na granicy tendencji statystycznej: $F(3, 132) = 0,77$; $p=0,084$. Efekt główny dystansu kulturowego na poziom przypisywanej aktorce abstrakcyjności okazał się nieistotny: $F(3, 132) = 0,86$; ni. Dystans kulturowy okazał się istotnie wpływać na poziom przypisywanego aktorce zakorzenienia w kulturze: $F(3, 132) = 10,3$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,2$ oraz odczuwanej względem aktorki sympatii: $F(3, 132) = 7,99$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,14$. W celu sprawdzenia, które średnie różnią się istotnie przeprowadzono porównania post hoc.

Efekt główny dystansu kulturowego polega na tym, że aktorce z wersji PL K przypisywano najwyższy poziom potencjału ludzkiego – zakorzenienia w kulturze ($M=4,66$; $SD=0,12$). Średnia była istotnie wyższa od poziomu zakorzenienia w kulturze przypisywanego aktorce z wersji PL BN ($M=4,06$; $SD=0,14$) i ANG K ($M=4,18$; $SD=0,11$). We wszystkich trzech sytuacjach aktorka z video została oceniona pozytywniej niż osoba pojawiająca się jedynie na zdjęciu ($M=3,61$; $SD=0,14$).

Efekt główny dystansu kulturowego na poziom sympatyczności osoby badanej polega na tym, że osoba mówiąca po polsku o obcym święcie została oceniona jako najsympatyczniejsza ($M=8,42$; $SD=0,34$). Była to różnica istotnie wyższa od wyniku osoby mówiącej po polsku o polskim święcie ($M=7,16$; $SD=0,35$) czy osoby mówiącej po angielsku o obcym święcie ($M=7,36$;

SD=0,30). Jako najmniej sympatyczna uznana została osoba ze zdjęcia (M=5,97; SD=0,35). Przeliczone różnice w średnich zawieramy na wykresie (*Rysunek 5*).

Osoby badane najniżej oceniały osobę, której nie towarzyszył żaden kontekst (samo zdjęcie). Istotnie wyżej, pod względem poziomu sympatyczności i zakorzenienia w kulturze były oceniane wszystkie osoby z video, czyli osoby sytuujące się w jakimkolwiek kontekście kulturowym.

Jako najbardziej sympatyczna i najbardziej "ludzka" (pod względem zakorzenienia w kulturze) oceniana jest aktorka z wersji PL K. Nie ma istotnych różnic pomiędzy oceną aktorki z wersji ANG K i PL BN. Najwyżej oceniany jest Inny cechujący się umiarkowanym poziomem dystansu kulturowego.

Otrzymano efekty główne płci:

(sympatyczność) $F(1, 132) = 7,6; p < 0,05; \eta^2 = 0,05$

(atrakcyjność) $F(1, 132) = 13,65; p < 0,001; \eta^2 = 0,08$.

Kobiety oceniały osobę z innej kultury jako bardziej sympatyczną (M=7,7; SD=2,03) niż mężczyźni (M=6,74; SD=2,14). Kobiety oceniały osobę z innej kultury również jako bardziej atrakcyjną (M=5,56; SD=2,00) niż mężczyźni (M=4,24; SD=2,13). Efekt interakcyjny dystansu kulturowego i płci okazał się nieistotny.

Wykonano również hierarchiczną analizę regresji, której celem było sprawdzenie wpływu dystansu kulturowego oraz potencjałów na sympatyczność aktorki. W analizie tej w pierwszym kroku predyktorami były warunki dystansu kulturowego (dummies), w drugim – potencjały, zaś w trzecim – ich interakcje. Wyniki przedstawione są w sekcji *Tabele i rysunki* (Tabela 3).

Model złożony, uwzględniający oba predyktory, istotnie lepiej pozwala przewidywać sympatyczność Innego, na co wskazuje istotna zmiana R^2 (zmiana = 0,267; $p < 0,001$). Model ten okazał się być dobrze dopasowany do danych $F(6,133) = 17,014; p < 0,001$. Oba predyktory pozwalają w istotny sposób przewidywać poziom zmiennej zależnej.

Każdy z trzech warunków video istotnie przyczynia się do przyrostu sympatyczności aktorki: ANG K (beta = 0,239; $p < 0,01$), PL K (beta = 0,338; $p < 0,001$), PL BN (beta = 0,243; $p < 0,01$), a więc w każdym z tych warunków sympatyczność Innego jest oceniana wyżej niż w referencyjnej grupie kontrolnej. Również dwa pierwsze potencjały: refleksyjność (beta = 0,344; $p < 0,001$) i zakorzenienie w kulturze (beta = 0,285; $p < 0,001$), zwiększają poziom sympatyczności Innego. Nie wykazano jednak interakcji pomiędzy potencjałami a dystansem kulturowym: nieistotna zmiana R^2 (zmiana = 0,014; n.i.). Nie jest więc tak, że w zależności od dystansu kulturowego potencjały różnie wpływają na poziom sympatyczności Innego. Sam dystans kulturowy wpływa na poziom sympatyczności Innego, ale krzywoliniowo. Poziom refleksyjności nie zmienia się w zależności od poziomu dystansu kulturowego, ale jeśli jest wyższy, wzrasta też poziom sympatyczności Innego.

Dyskusja wyników

Hipoteza 1 została potwierdzona: uczestnicy badania faktycznie oceniali aktorkę jako najsympatyczniejszą w wersji o umiarkowanym stopniu dystansu kulturowego (PL K), odpowiadającym jej dwukulturowości.

Hipotezę 2: uczestnicy badania będą przypisywać najwyższy poziom potencjału ludzkiego osobie czarnoskórej o umiarkowanym stopniu dystansu kulturowego, należy odrzucić. Otrzymano jednak istotne wyniki dotyczące wpływ dystansu kulturowego na potencjał Zakorzenienie w kulturze. Należy więc przyjąć, że polscy badani będą przypisywać najwyższy poziom zakorzenienia w kulturze Innemu o umiarkowanym stopniu dystansu kulturowego. Co więcej, warto zwrócić uwagę, że we wszystkich grupach poziom przypisywanego zakorzenienia w kulturze i tak był dość wysoki. Nie można więc, w tym wypadku, mówić o dehumanizacji Innego, a raczej o niższym lub wyższym stopniu przypisywanego mu zakorzenienia w kulturze.

W badaniu otrzymano też wyższe oceny Innego u kobiet, co może być związane ze

zgodnością płci osoby badanej i aktorki. Warto byłoby sprawdzić jaki efekt pojawiłby się, gdyby aktorem był mężczyzna.

Uzyskane wyniki świadczą o preferencjach osób badanych na rzecz Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym. Inny, który znajduje się zbyt blisko kategorii „My”, nie jest w pełni akceptowany. Jednak w każdym przypadku: ANG K, PL K i PL BN, oceny sympatyczności Innego i jego zakorzenienia w kulturze były wyższe niż w grupie kontrolnej. Oznacza to, że kontekst podnosił oceny Innego, a zdjęcie pozbawione jakichkolwiek jednostkowych informacji było zapewne najbardziej zbliżone do poziomu grupowego kategorii („swój” - „obcy”). Oznaczałoby to, że orientacja interpersonalna sprzyja redukcji stereotypów.

Różnice pomiędzy oceną osoby mówiącej po polsku, ale o obcej kulturze i mówiącej po polsku o kulturze polskiej są jednak zastanawiające. Inny będzie oceniany tym lepiej, im wyższy poziom potencjałów jest mu przypisywany. Na ocenę sympatyczności ma też wpływ dystans kulturowy. Mamy tu do czynienia z zależnością krzywoliniową. Gdy Inny znajdzie się 'zbyt' blisko kategorii „My”, jest oceniany mniej pozytywnie od osoby o umiarkowanym dystansie kulturowym. A więc Inny który staje się „swój” jest oceniany jako mniej zakorzeniony w kulturze i zdecydowanie mniej sympatyczny, od Innego o umiarkowanym stopniu dystansu kulturowego. Trzeba pamiętać, że w wersji PL BN Inny jest wprawdzie całkowicie zasymilowany na poziomie kulturowym, ale wciąż istnieje duży dystans percepcyjny pomiędzy nim, a osobami badanymi.

Mogłoby pojawić się pytanie czy uzyskane wyniki dotyczące zakorzenienia w kulturze nie są artefaktem? Należy jednak zwrócić uwagę na to, że zarówno w wersji PL BN, jak i PL K aktorka wywiązuje się ze skryptów kulturowych w tym samym stopniu. Jest porównywalnie tradycyjna i zakorzeniona w kulturze. Co więcej, choć wyniki były istotne na granicy tendencji statystycznej, dystans kulturowy, w innych warunkach, mógłby mieć wpływ na ogólny poziom przypisywanych potencjałów. Dlaczego wyżej oceniana jest osoba, która łączy elementy kilku

kultur (umiarkowany dystans kulturowy), a nie ta, która wydaje się być całkowicie zasymilowana (niski dystans kulturowy)?

Wydaje się, że istnieją cztery alternatywne wyjaśnienia tej zależności. Po pierwsze: osoby badane znają święta Bożego Narodzenia aż nadto dobrze i temat po prostu jest dla nich nużący. W takim przypadku preferencje na rzecz wersji PL K można by tłumaczyć ciekawością poznawczą: egzotyka zawsze jest bardziej pociągająca niż znana już rzeczywistość. Tak więc osoby badane oceniałyby wersję o umiarkowanym dystansie najwyżej, ze względu na motywację pozytywną (dążenie).

Drugie możliwe wyjaśnienie dotyczy poczucia zagrożenia wywołanego zachowaniem „obcego”, który 'zanadto' zbliża się i upodabnia do członków grupy obcej. Ta ścieżka interpretacyjna nawiązywałaby do wyników Vaesa i in. (Vaes, Paladino, Castelli, Leyens i Giovanni, 2003). Gdyby to wyjaśnienie było prawdziwe, oznaczałoby to, że wybór osób badanych i niższa ocena wersji o najniższym dystansie kulturowym byłyby podyktowane tendencją unikającą.

Trzecie wyjaśnienie, może odwoływać się do dysonansu wywołanego przez zaskakujące zachowanie Innego w przypadku niskiego stopnia dystansu kulturowego. Skoro wersja o najniższym stopniu dystansu kulturowego jest najbardziej zaskakująca, oznacza to, że w tej wersji Inny zachował się sprzecznie z oczekiwaniami osób badanych. Gdyby to wyjaśnienie okazało się prawdziwe, osoby badane preferowałyby zmianę zachowania Innego. Jeśli wywołane filmem zaskoczenie było nieprzyjemne lub ambiwalentne, wyjaśnienie to należałoby sprowadzić do poprzedniej interpretacji.

Należy tu również nawiązać do wyników Tadmora i innych (2012) dotyczących dwukulturowej ekspozycji, która, poprzez rozmrażanie epistemiczne wpływa na zmniejszanie stereotypów i budowanie pozytywnych ustosunkowań do Innego. Skoro warunek o umiarkowanym dystansie kulturowym łączy w sobie elementy polskiej i afrykańskiej kultury i wskazuje na

dwukulturowość Innego, można uznać, że to motywacja do głębszego przetwarzania informacji wpływa na najbardziej pozytywną ocenę Innego.

Podsumowując, uzyskano wyniki świadczące o najbardziej pozytywnej ocenie Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym, zarówno pod względem sympatyczności jak i zakorzenienia w kulturze. Nie udało się jednak ustalić co jest przyczyną takiego stanu rzeczy. Ze względu na trudności w jednoznacznej interpretacji wyników: czy preferencje osób badanych na rzecz wersji PL K w porównaniu z PK BN wynikają z dążenia (do tego, co bardziej interesujące) czy unikania (zagrożającej bliskości Innego), zdecydowano się na przeprowadzenie kolejnego badania.

BADANIE 3

Wprowadzenie

Celem Badania 3 było wyjaśnienie przyczyn formułowania najbardziej pozytywnych ocen (sympatyczność) i przypisywania najwyższego potencjału ludzkiego – zakorzenienia w kulturze aktorce w wersji PL K. Z jakiego powodu jako najsympatyczniejsza i o największym stopniu zakorzenienia w kulturze była oceniana aktorka z wersji PL K, a nie PL BN?

W Badaniu 1 okazało się, że wersja PL BN wzbudzała większe zaskoczenie niż pozostałe wersje. Być może więc różnice spowodowane są rozminięciem się oczekiwań osób badanych w stosunku do 'adekwatnego' dla Innego zachowania a stanem faktycznym. Zdecydowano się więc spytać osoby badane, w jakim stopniu pragnęłyby zmodyfikować materiał filmowy. Dokładniej, pytano o to w jakim stopniu wołałyby, aby aktorka mówiła w innym języku oraz w jakim stopniu wołałyby słuchać wypowiedzi o innej treści (niż święto Kwanzaa lub Boże Narodzenie).

O ile treść filmów video, czyli realizowane przez Innego skrypty kulturowe mogą być nie tylko wskaźnikiem dystansu kulturowego *per se*, ale mogą być również postrzegane przez osoby badane jako nudne vs ciekawe, to kwestie językowe nie mieszczą się już w tych kategoriach. Język

jakim posługiwał się Inny był czynnikiem wywołującym poczucie bliskości vs dystansu kulturowego. Wprawdzie język polski, ze względu na pochodzenie osób badanych, był im z pewnością lepiej znany niż angielski, nie odnotowano jednak żadnych uwag dotyczących potencjalnych trudności ze zrozumieniem anglojęzycznej wersji video.

Przewidywano więc, że gdyby osoby badane preferowały zmianę treści w wersji PL BN w wyższym stopniu niż w ANG K i PL K, przy jednoczesnej chęci utrzymania języka w wersjach PL K i PL BN, mogłoby to świadczyć na korzyść wyjaśnienia dotyczącego „dążenia”. Byłaby to sytuacja, w której badany pragnie posłuchać o czymś ciekawym (egzotyczne święto zamiast znanego dobrze Bożego Narodzenia), ale w swoim ojczystym języku (komunikat wymagający mniej wysiłku poznawczego). Taka sytuacja oznaczałaby dążenie do tego, co po prostu bardziej interesujące. Należałoby się więc spodziewać, że w takim wypadku, osoby badane nie będą czuły potrzeby zmiany języka z polskiego na angielski.

Gdyby jednak okazało się, że osoby badane wykażą się preferencjami zmiany treści wersji PL BN w wyższym stopniu niż PL K, przy tym samym pragnieniu zmiany języka aktorki mówiącej po polsku, należałoby szukać innego wyjaśnienia. Byłaby to sytuacja, w której badany nie chce, żeby to Inny opowiadał o Bożym Narodzeniu. Gdyby osoby badane nie chciałyby słuchać o tym, jak Inny opowiada o polskim święcie i to jeszcze w dodatku w języku polskim, mogłoby to oznaczać, że w stosunku do Innego mają odmienne oczekiwania: niech Inny jednak zachowuje się jak „obcy”. Idąc tym tropem i nawiązując do Wprowadzenia ogólnego (*Dystans kulturowy a percepcyjny – konsekwencje rozbieżności*), wersja o umiarkowanym dystansie kulturowym byłaby swoistym kompromisem pomiędzy oczekiwaniami a ciekawością poznawczą osoby badanej. Wzbudzałaby najmniej emocji i zaangażowania, tak więc preferencje zmiany tej wersji byłyby najniższe.

Problemy badawcze

Postawiono następujące pytania: Czy osoby badane będą w większym stopniu preferowały zmianę języka, którym mówi aktorka w wersji polskojęzycznej niż w wersji anglojęzycznej? Oraz: czy osoby badane będą w większym stopniu preferowały zmianę tematu (skrypty kulturowe) o którym mówi aktorka w wersji o polskim Bożym Narodzeniu niż w wersji o święcie Kwanzaa?

Hipoteza 1

Osoby badane będą preferowały zmianę treści w większym stopniu w przypadku niższego niż umiarkowanego lub wyższego dystansu kulturowego.

Hipoteza 2

Osoby badane będą preferowały zmianę języka w większym stopniu w przypadku umiarkowanego i wyższego niż niższego dystansu kulturowego.

Metoda

Uczestnicy badania

Badanie zostało przeprowadzone w połowie 2013 roku na przełomie kwietnia i maja. Wzięło w nim udział 178 studentów, w tym 123 kobiety i 75 mężczyzn (średnia wieku: 24 lata). Byli to głównie studenci ekonomii i zarządzania studiujący zaocznie i dziennie w Krakowie oraz studenci filologii na warszawskiej uczelni wyższej. Średnia wieku osób badanych wynosiła 24 lata. Badanie trwało około 15 minut.

Zmienne niezależne

Zmienna niezależna manipulowana: dystans kulturowy (video o wysokim dystansie: język angielski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o umiarkowanym dystansie: język polski i treść dotycząca święta Kwanzaa vs video o niskim dystansie: język polski i treść dotycząca Bożego Narodzenia)

Zmienne zależne

Zmienna zależna 1: preferencje zmiany treści materiału

Zmienna zależna 2: preferencje zmiany języka materiału

Materiały

Materiały do zmiennych niezależnych

Materiał filmowy

W Badaniu 3 wykorzystano ten sam materiał filmowy co poprzednio. Tym razem zrezygnowano z grupy kontrolnej, która poprzednio oglądała jedynie zdjęcie aktorki.

Pomiar zmiennych zależnych

Skala oceny materiału

W celu zweryfikowania postawionych hipotez przygotowano krótką skalę zawierającą pytania o treść komunikatu i ocenę aktorki. W skład kwestionariusza weszło 6 pytań dotyczących: spójności („Na ile oceniasz spójność tego komunikatu?”), złożoności („Na ile oceniasz złożoność tego komunikatu?”) i stopnia zaskoczenia („W jakim stopniu zaskakujący wydał Ci się obejrzany wywiad?”) jaki wywołuje materiał. Skala zawierała również pytania dotyczące zaangażowania aktorki („Na ile zaangażowana wydała Ci się osoba udzielająca wywiadu?”) oraz preferencji w stosunku do zmiany języka, którym posługiwała się aktorka (w zależności od wersji: „W jakim stopniu wolał(a)byś żeby osoba z video mówiła o święcie w innym języku niż polski?” lub „W jakim stopniu wolał(a)byś żeby osoba z video mówiła o święcie w języku polskim?”) oraz treści (skryptów kulturowych), o których opowiadała osoba z video (w zależności od wersji: „Na ile wolał(a)byś, żeby osoba opowiadała w wywiadzie o tym jak spędza Boże Narodzenie zamiast o spędzaniu święta Kwanzaa?” lub „Na ile wolał(a)byś, żeby osoba

opowiadała w wywiadzie o jakimś egzotycznym, afrykańskim święcie zamiast o Bożym Narodzeniu?”). Odpowiedzi udzielano na 5-cio stopniowej skali.

Procedura

Osoby badane były losowo przydzielane do jednej z trzech grup. Tak jak w poprzednich badaniach, wybrane grupy oglądały jedną z trzech wersji video: ANG K (N=38 osób), PL K (N=91 osób), PL BN (N=69 osób). Po zapoznaniu się z materiałem filmowym, osoby badane wypełniały krótką Skalę oceny materiału. Na koniec, osoby badane wypełniały metryczkę zbierającą podstawowe dane.

Wyniki

W celu odpowiedzi na pytania badawcze wykonano wieloczynnikową analizę ANOVA.

Dystans kulturowy miał istotny wpływ na preferencje osób badanych dotyczące zmiany treści filmu video, czyli opowieści o celebracji danego święta: $F(2, 256) = 35,55$, $\eta^2 = 0,27$, $p < 0,001$. Dystans kulturowy miał również istotny wpływ na preferencje osób badanych dotyczące zmiany języka, w jakim wypowiadała się aktorka: $F(2, 228) = 41,48$, $\eta^2 = 0,3$, $p < 0,001$.

W celu określenia, które średnie istotnie różnią się pomiędzy sobą, wykonano analizę post hoc. Porównania parami wykazały, że osoby badane deklarowały silniejszą potrzebę zmiany treści (skrypty kulturowe) w grupie PL BN ($M=3,83$; $SD=1,32$) niż w grupach: PL K ($M=2,32$; $SD=1,11$) i ANG K ($M=2,17$; $SD=1,01$).

Zatem Hipoteza 1 została potwierdzona. W przypadku, gdy aktorka wypowiadała się na temat Bożego Narodzenia, czyli typowo polskiego święta, badani w większym stopniu pragnęli zmiany treści filmu, niż w sytuacji, gdy aktorka opowiadała o święcie afro-amerykańskim.

W przypadku preferencji dotyczących zmiany języka, porównania parami wykazały, że osoby badane deklarowały silniejszą potrzebę zmiany języka w grupach PL BN ($M=4,38$; $SD=1,00$)

i PL K ($M=4,29$; $SD=0,97$) niż ANG K ($M=2,45$; $SD=1,43$).

Hipoteza 2 również została potwierdzona: osoby badane będą preferowały zmianę języka w większym stopniu w wersji PL K i PL BN niż ANG K. Tak więc w sytuacji, gdy Inny wypowiadał się w języku polskim, osoby badane pragnęły zmiany języka komunikatu (tak, aby pomiędzy grupą własną a Innym powstał większy dystans kulturowy) w większym stopniu niż w sytuacji, gdy Inny mówił w języku obcym (angielskim). Obie zależności zilustrowane są na jednym wykresie (Tabele i rysunki, *Rysunek 6*).

Dyskusja wyników

Osoby badane wykazywały chęć zmiany materiału video za każdym razem, gdy Inny (czarnoskóra aktorka) demonstrował znajomość języka polskiego lub realizację polskich skryptów kulturowych. Najmniejszą potrzebę zmiany odczuwały oglądając wersję o najwyższym dystansie kulturowym. W przypadku umiarkowanego dystansu kulturowego, pragnęły zmiany jedynie jednego elementu, mianowicie języka. Z kolei w wersji cechującej się najniższym dystansem kulturowym, osoby badane wyrażały chęć zmiany obu elementów: języka (polskiego) i treści (Boże Narodzenie).

Wyniki wskazują na to, że gdyby osoby badane miały wpływ na zmianę treści i języka komunikatu, wołałyby, aby czarnoskóra aktorka, ani nie mówiła w języku polskim, ani nie opowiadała o polskim święcie. Osoby badane oglądające wersję o najwyższym poziomie dystansu kulturowego (ANG K) nie miały ani potrzeby zmiany języka, ani zmiany skryptów kulturowych aktorki. Z kolei osoby badane w grupie oglądającej wersję PL BN miały wysoką potrzebę zmiany obu czynników. W grupie PL K osoby badane pragnęły zmiany tylko jednego elementu: języka, a nie treści kulturowej, która była im obca.

Opierając się na założeniach dotyczących znaczenia poszczególnych składowych dystansu kulturowego: języka i treści jako wskaźników dystansu kulturowego oraz treści jako ewentualnego

wskaźnika dotyczącego ciekawości vs znużenia, można twierdzić, że bardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem zaobserwowanej zależności jest raczej motyw unikania niż dążenia.

Oznaczałoby to, że osoby badane nie akceptują w pełni Innego, który staje się 'zbyt' podobny do polskiej grupy kulturowej nie dlatego, że to, o czym opowiada w materiale video jest nudne, ale dlatego, że zachowuje się on sprzecznie z ich oczekiwaniami dotyczącymi norm zachowania „obcego”. Jest to spójne z wynikami i interpretacją Vaesa i in. (2003), którzy stwierdzili, że osoby badane gorzej oceniają Innego, który zachowuje się jak członek kategorii „My”, niż Innego, który zachowuje się zgodnie z własnymi normami kulturowymi.

Można więc interpretować wyniki Badania 2 i 3 jako przejaw niechęci do pełnej asymilacji Innego: wolał(a)bym, żeby Inny nie mówił po polsku i o polskich świętach, czyli wole, żeby Inny pozostał, przynajmniej w pewnym stopniu (tu – skryptów kulturowych), „obcy”. Dzieje się tak dlatego, że Inny, który w wysokim stopniu upodabnia się do członków grupy „My” jest oceniany jako mniej zakorzeniony w kulturze, zaskakujący, postępujący wbrew oczekiwaniom osób badanych.

DYSKUSJA OGÓLNA

Przeprowadzone badania wykazały, że choć na poziomie grupowym, badani Polacy posiadają utajone preferencje wobec osób o białym kolorze skóry w porównaniu z osobami czarnoskórymi, to jednocześnie, w przypadku informacji personalizujących, są w stanie postrzegać Innego jako sympatycznego, atrakcyjnego i zakorzenionego w kulturze (o wyższym stopniu potencjału ludzkiego). Dystans kulturowy miał również wpływ na kategoryzację tożsamościową Innego, w przypadku najniższego dystansu kulturowego, tendencja do kategoryzacji Innego jako „swojego” była najwyższa. Pomimo to, okazało się, że to Inny o umiarkowanym dystansie kulturowym jest postrzegany przez etnicznych Polaków najbardziej pozytywnie.

W jaki sposób można więc wyjaśnić najbardziej pozytywną ocenę aktorki (pod względem

sympatyczności i przypisywanego poziomu zakorzenienia w kulturze) z wersji o umiarkowanym (PL K), a nie najniższym (PL BN) stopniu dystansu kulturowego? Być może sytuacja złożona kulturowo (pod względem języka i skryptów), jaka wystąpiła w wersji o umiarkowanym dystansie kulturowym (PL K) jest dla osób badanych bardziej interesująca i angażująca niż wersja odległa kulturowo (ANG K) i jednocześnie mniej zagrażająca niż wersja kulturowo najbliższa (PL BN).

Uzyskane wyniki oraz teza Hammera i Bennetta (2003) przemawiają za tą interpretacją: spośród wszystkich dostępnych modeli akulturacji, prawdopodobnie najbardziej przystosowawcza jest integracja, a nie asymilacja. W zaprezentowanych badaniach dotyczyłoby to, nie tyle konsekwencji psychologicznych migrującego, ale – postaw obywateli kraju przyjmującego. Integracja Innego polegająca na nabyciu przez niego kompetencji językowych przy jednoczesnym zachowaniu własnych elementów kulturowych może wydawać się osobom badanym mniej zagrażająca niż całkowita jego asymilacja lub też po prostu bardziej zgodna z oczekiwaniami.

Interesująca jest tu również rola języka, który w porównaniu z przejmowaniem norm i skryptów kulturowych, wydaje się ważniejszy w procesie adaptacji i akceptacji ze strony społeczeństwa przyjmującego. Być może jest tak, że po dostrzeżeniu różnic na poziomie percepcyjnym (np. kolor skóry), to język jest kolejną najbardziej wyrazistą charakterystyką Innego. Byłoby to spójne z wynikami Hansen (2013), której badania dotyczyły roli języka w formowaniu się postaw Niemców wobec obywateli pochodzenia tureckiego. Okazało się, że ważną rolę m.in. w decyzji o zatrudnieniu, ważniejszą nawet od wyglądu, pełni już sam akcent Innego. Inny mówiący płynnie po niemiecku, w przeciwieństwie do Innego z obcym akcentem, był postrzegany bardzo pozytywnie. Autorka tłumaczy to zatarciem negatywnych oczekiwań powstałych w oparciu o wygląd Innego poprzez pozytywne wrażenie dotyczące jego kompetencji językowych. Podobna sytuacja mogła mieć miejsce w prezentowanym Badaniu 3, osoby badane widziały Innego, który okazywał się mówić płynnie w języku polskim. W wersji PL K, mogło to być, podobnie jak u Hansen (2013), pozytywne zaskoczenie, w wersji PL BN, zaskoczenie to było

jednak wzmocnione również treścią kulturową („nie oczekiwałem/am, że będzie mówić płynnie po polsku”, ale również „nie oczekiwałem, że będzie mówić o polskich świętach”) i być może zamiast pozytywnego, powodowało u badanych negatywny afekt. Hansen w swoich badaniach (2013) wykorzystywała komunikaty neutralne kulturowo, trudno więc jednoznacznie to rozstrzygnąć. Wiadomo jednak, że obok skryptów kulturowych, język pełni ważną (jeśli nie nawet ważniejszą) rolę w kształtowaniu się postaw wobec osób o innym pochodzeniu etnicznym. Jak wykazało Badanie 3, w przypadku Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym, badani skłonni byli oceniać go najbardziej pozytywnie, tolerując i doceniając fakt, że mówi po polsku, w przeciwieństwie do wersji PL BN.

Musimy stwierdzić, że przeprowadzona seria badań nie pozwoliła z jednoznaczną pewnością odpowiedzieć na pytanie o przyczyny najbardziej pozytywnej oceny Innego o umiarkowanym dystansie kulturowym. Możemy jedynie wysnuć tezę, że Inny, który całkowicie się asymiluje, jest dla badanych największym zaskoczeniem, zachowuje się sprzecznie z oczekiwaniami obywateli kraju przyjmującego, przez co może wydawać się najbardziej zagrażający.

Pomimo że nie znamy źródeł zaobserwowanego wpływu dystansu kulturowego i zakorzenienia w kulturze na oceny sympatyczności Innego, przeprowadzone badania przyniosły jednak pewną korzyść. Kolejne badania potwierdziły, że najbardziej pozytywny wizerunek będzie miał Inny o umiarkowanym dystansie kulturowym. Zatem warto tę wiedzę wykorzystać choćby w projektowaniu kampanii czy komunikacji społecznej.

Według naszych spostrzeżeń polskie kampanie społeczne opierały się dotychczas na prezentowaniu Innych (osób o odmiennym pochodzeniu etnicznym, ale nie tylko czarnoskórych) jako maksymalnie podobnych do etnicznych Polaków. Wyniki przeprowadzonych badań jednoznacznie wskazują, że taka intuicyjna strategia nie powinna okazać się skuteczna. Jest to zgodne z tym, co wiadomo na temat etnocentryzmu. Zgodnie z Rozwojowym modelem wrażliwości

kulturowej Bennetta (1993) największą przeszkodą w kontaktach międzykulturowych nie jest lekceważenie istniejącego podobieństwa, a nieradzenie sobie z różnicami. Taką różnicą może być np. rozbieżność pomiędzy poziomem podobieństwa kulturowego a percepcyjnego. Pierwszym etapem etnocentryzmu, jest właśnie niezauważanie i zaprzeczanie, że takie różnice istnieją.

Jeśli celem organizacji pozarządowych jest zmiana wizerunku Innych wśród polskich obywateli, zwiększenie akceptacji Innego oraz zmiana postaw, na bardziej akceptujące i pozytywne, należałoby wspierać i promować wizerunek Innego jako osoby zintegrowanej, o złożonej, dwukulturowej tożsamości. Byłby to więc Inny, który staje się swój, ale jednocześnie nie odcina się od kultury pochodzenia. W naszych badaniach umiarkowany stopień dystansu kulturowego odpowiadał sytuacji w której Inny mówi po polsku, ale o skryptach typowych dla obcej Polakom kultury. Dystans kulturowy wykorzystany w zaprezentowanych badaniach jest w dużym stopniu uproszczeniem, a umiarkowany stopień polega na połączeniu dwóch elementów: języka kultury przyjmującej przy zachowaniu skryptów kultury pochodzenia. Warto byłoby sprawdzić, jakie będą postawy osób badanych wobec Innego w pełni zintegrowanego, czyli zachowującego zarówno elementy kultury pochodzenia, jak i kultury przyjmującej.

Na tym etapie, można jednak stwierdzić, że kampanie społeczne powinny raczej kreować wizerunek Innego osoby o umiarkowanym dystansie kulturowym, a nie jako osoby w pełni zasymilowanej, identycznej pod wszelkimi względami poza pochodzeniem i/ lub kolorem skóry. Takie działanie mogłoby ocieplić wizerunek Innego, przynajmniej na poziomie postaw deklaracyjnych. Ciężko jest stwierdzić, jaka byłaby skuteczność takich działań, biorąc jednak pod uwagę potencjalne korzyści i wagę problemu, warto spróbować.

Literatura cytowana

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Amichai-Hamburger, Y. (2005). Internet minimal group paradigm. *CyberPsychology & Behavior*, 8, 2, 140-142.
- Bargh, J. A. i Pietromonaco, P. (1982). Automatic information processing and social perception: The influence of trait information presented outside of conscious awareness on impression formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 437-449.
- Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. W: R. M. Paige (red.), *Education for intercultural experience* (s. 21-71). Yarmouth: Intercultural Press.
- Berry, J. (2007). Acculturation. W: J. E. Grusec i P. D. Hastings (red.), *Handbook of socialization: Theory and research* (s. 543-558). New York: Guilford Press.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46, 1, 5-34.
- Bodenhausen, G. V. i Macrae, C. N. (1998). Stereotype activation and inhibition. W: R. S. Jr. Wyer (red.), *Stereotype activation and inhibition: Advances in social cognition*, 11, 1-52. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bohner, G. i Wanke, M. (2004). *Postawy i zmiana postaw*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Boski, P. (2009). *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA/ ACADEMICA Wydawnictwo SWPS.
- Boski, P. (2000). Psychologia kulturowa i międzykulturowa. Czym są i co je różni od głównego nurtu? *Czasopismo Psychologiczne*, 6(3-4), 215-234.
- Boski, P. (2008). Tożsamość kulturowa. W: P. Oleś (red.), *Tożsamość i jej przemiany a*

- kultura* (s. 85-146). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 5, 475-487.
- Brewer, M. B. i Miller, N. (1996). *Intergroup relations*. Buckingham: Open University Press.
- Byrne, D. (1971). *The attraction paradigm*. New York: Academic Press.
- Devine, P. G., Plant, E. A. i Blair, I. V. (2001). Classic and contemporary analyses of racial prejudice. W: R. Brown i S. L. Gaertner (red.), *Blackwell handbook of social psychology. Intergroup processes* (s. 198-217). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Fazio, R. H., Jackson, J. R., Dunton, B. C. i Williams, C. J. (1995). Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes. A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 339-357.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E. i Schwartz, L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 6, 1464-1480.
- GUS (2014). *Rocznik demograficzny 2014*. Warszawa: Zakład wydawnictw Statystycznych.
- Hammer, M. R. i Bennett, M. J. (2003). Measuring intercultural sensitivity. The Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 4, 421- 443.
- Hansen, K. (2013). *Interactions of accent and appearance in social categorization, impression formation, and economic decisions*. Niepublikowana praca doktorska. Friedrich Schiller University, Jena, Niemcy.
- Harris, L. T. i Fiske, S. T. (2009). Social neuroscience evidence for dehumanised perception. *European Review of Social Psychology*, 20, 192-231.

- Haslam, N. (2006). Dehumanisation. An integrative review. *Personality and Social Psychology Review, 10*, 252-264.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Henrich, J., Heine, S. J. i Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences, 33*, 2-3, 61-83.
- Horverak, J. G., Bye, H. H., Sandal, G. M. i Pallesen, S. (2013). Manager's evaluations of immigrant job applicants: The influence of acculturation strategy on perceived Person-Organisation Fit (P-O Fit) and hiring outcome. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 44*, 1, 46-60.
- Jarymowicz, M. (2001). JA w automatycznym przetwarzaniu informacji. W: R. K. Ohme, M. Jarymowicz i J. Reykowski (red.), *Automatyzmy w procesach przetwarzania informacji* (s. 103-120). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN i SWPS.
- Jarymowicz, M. (2003). O utajonych przejawach atrakcyjności i awersyjności podobieństwa JA – INNI. *Przełąd Psychologiczny, 46*, 237-252.
- Jarymowicz, M. i Codol, J.-P. (1979). Spostrzeganie podobieństwa „ja-inni” a formowanie obrazu nieznaney osoby. *Przełąd Psychologiczny, 1*, 73-88.

z

versus specyficznie własne. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad*
s – (s. 65-79).

Wrocław: Ossolineum.

- Karyłowski, J. , Motes, M. A. Curry, D. i Van Liempd, D. (2002). "In what font color is Bill Cosby's name written?": Automatic racial categorization in a Stroop task. *North American Journal of Psychology, 4*, 1-12.
- Kofta, M. (2009). Uprzedzenia wobec obcych – od antypatii do dehumanizacji. W: J. Koziński

- (red.), *Nowe idee w psychologii* (s. 274-295). Gdańsk: GWP.
- Kofta, M., Baran, T. i Tarnowska, M. (2014) Dehumanization as denial of human potentials: The naive theory of humanity perspective. W: P. G. Bain, J. Vaes i J. Ph. Leyens (red.), *Humanness and Dehumanization* (s. 256-275). New York: Psychology Press.
- Kruglanski, A. W. (1983). The freezing and unfreezing of lay-inferences: Effects on impression primacy, ethnic stereotyping, and numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 5, 448-468.
- Leyens, J. P., Cortes, B., Demoulin, S., Dovidio, J. F., Paladino, M. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R. i Vaes, J. (2003). Emotional prejudice, essentialism, and nationalism: The 2002 Tajfel lecture. *European Journal of Social Psychology*, 33, 703-717.
- Leyens, J. P., Paladino, M. P., Rodriguez-Torres, R., Demoulin, S., Rodriguez-Perez, A. i Gaunt, R. (2000). The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 186-197.
- Leyens, J.-Ph., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, P. M., Vaes, J. i Demoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and out groups. *European Journal of Social Psychology*, 31, 395-411.
- Maison, D. (2004). *Utajone postawy konsumenckie. Analiza możliwości wykorzystania metody IAT*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maliszewski, N. (2005). *Regulacyjna rola utajonej postawy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Marques, J. M., Yzerbyt, V. Y. i Leyens, J. (1988). The 'Black Sheep Effect': Extremity of judgements towards ingroup members as a function of group identification. *European Journal of Social Psychology*, 18, 1-16.
- Pettigrew, T. (2001). The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of

- prejudice. W: M. A. Hogg i D. Abrams (red.), *Intergroup relations: Essential readings* (s. 162-173). New York: Psychology Press.
- Reykowski, J. (1986). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Rudman, L. A. (2011). *Implicit Measures do Social and Personality Psychology*. Londyn: SAGE Publications Ltd.
- Scherer, L. D. i Lambert, A. J. (2012). Implicit race bias revisited: On the utility of task context in assessing implicit attitude strength. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 1, 366-370.
- Suanet, I. i Vijver F. J. R. van de (2009). Perceived cultural distance and acculturation among exchange students in Russia. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19, 182-197.
- Szarota, P. i Borowiak, A. (2004). *Tolerancja i wielokulturowość – wyzwania XXI wieku*. Warszawa: Academica.
- Tadmor, C. T., Hong, Y., Chao, M. M., Wiruchnipawan, F. i Wang. W. (2012). Multicultural experiences reduce intergroup bias through epistemic unfreezing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 5, 750-772.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. W: W. G. Austin i S. Worhel (red.), *Psychology of Intergroup Relations* (s. 7-24). Chicago: Nelson Hall.
- Tarnowska, M., Sławuta, P. i Kofta, M. (2012). Procesy dehumanizowania „obcych”: mechanizmy i funkcje. W: M. Drogosz, M. Bilewicz i M. Kofta (red.), *Poza Stereotypy. Dehumanizacja i esencjalizm w postrzeganiu grup społecznych* (s. 131-165). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

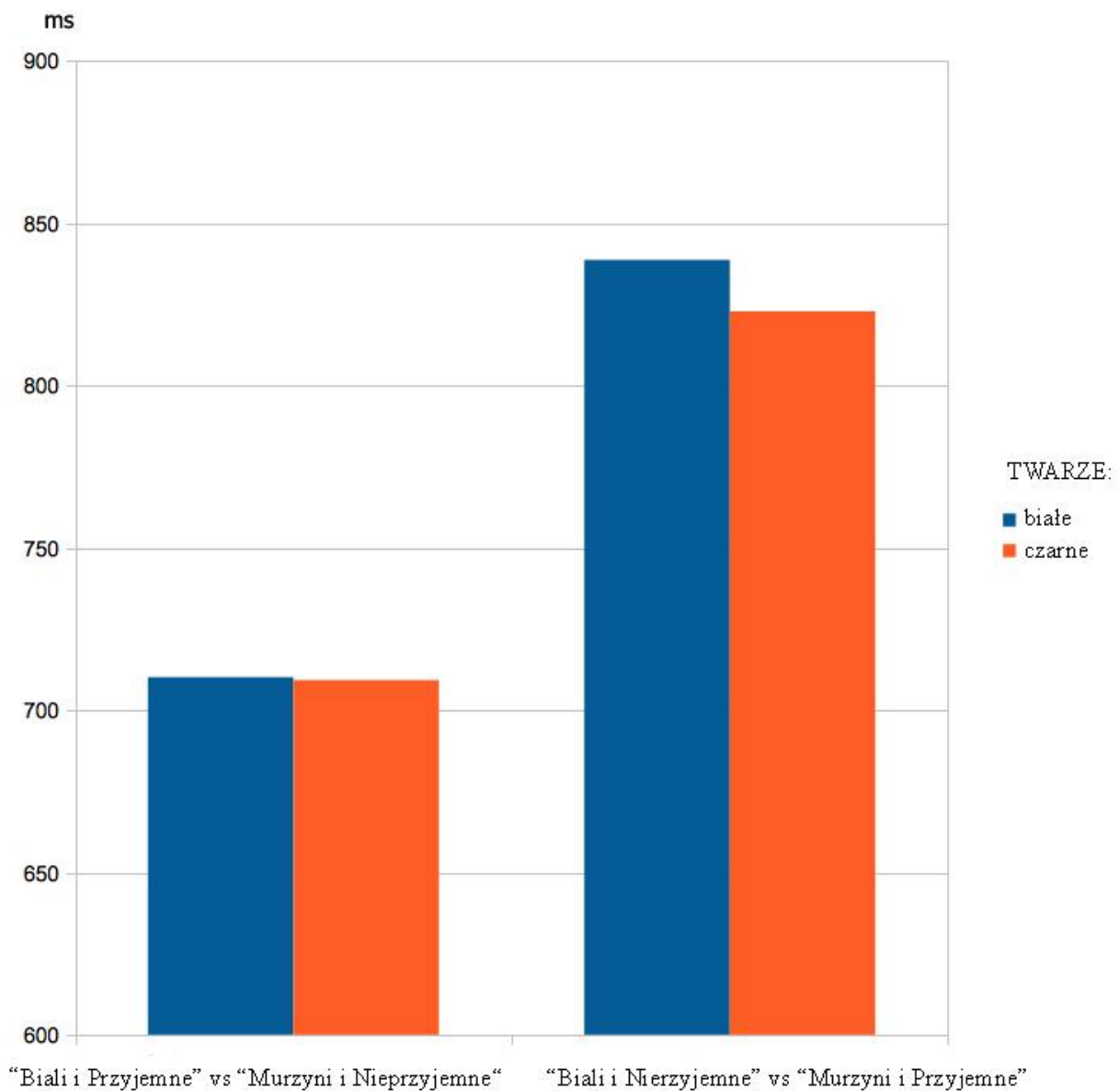
- Trzebińska, E. (1992). Zaangażowanie własnej tożsamości narodowej jako czynnik modyfikujący ustosunkowania wobec przedstawicieli grup mniejszościowych. W: Z. Chlewiński i I. Kurcz (red.), *Kolokwia Psychologiczne* (t.1, s. 57-66). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Vaes, J., Paladino, M. P., Castelli, L., Leyens, J. P. i Giovanni, A. (2003) On the behavioral consequences of infrahumanization: The implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 1016-1034.
- Weigl, B. (1999). *Stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci i młodzieży. Studium empiryczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Więckowska, J. (2011). *Właściwości osoby a wymiary kultury: konsekwencje dla adaptacji psychologicznej*. Niepublikowana praca doktorska. Instytut Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska.
- Wojciszke, B. (1978). Teoria akcentuacji i jej zastosowania w psychologii społecznej. *Przegląd Psychologiczny*, 21, 315-345.

Tabele i rysunki

Tabela 1

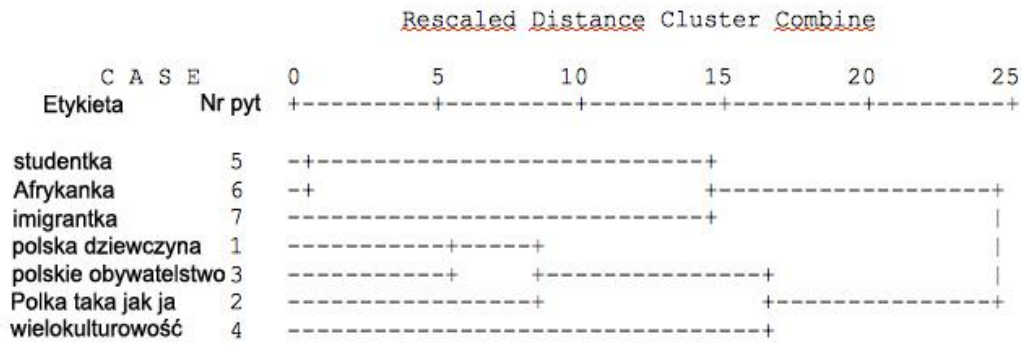
Różnice i podobieństwa pomiędzy wersjami video

wersja video	Video 1: ANG K	Video 2: PL K	Video 3: PL BN
wersja video - opis	video w którym czarnoskóra aktorka opowiada w języku angielskim o sposobie spędzania afro – amerykańskiego święta Kwanzaa w jej rodzinie	video w którym czarnoskóra aktorka opowiada w języku polskim o sposobie spędzania afro – amerykańskiego święta Kwanzaa w jej rodzinie	video w którym czarnoskóra aktorka opowiada w języku polskim o sposobie spędzania Bożego Narodzenia w jej rodzinie
język wywiadu	angielski	polski	
imię aktorki	Ngozi		Kasia
treść wywiadu	Kwanzaa		Boże Narodzenie
wspólne elementy	rodzinny charakter świąt, wspólne spędzanie świąt, tradycjonalizm, termin (II połowa grudnia), zwyczaj dawania prezentów		
specyficzne elementy	celebrowane wartości: Umoja, Ujima, Ujama, Ni, Kuumba, Mani, Kujichagulia, zwyczaj: noszenia nakrycia głowy Uwole, zapalania świecznika Kinaara, szykowania potraw: koki, zupa orzechowej, chleba bananowo – owsianego		zwyczaj: ubierania choinki, dzielenia się opłatkiem, uczestniczenia w pasterce, czekania na I gwiazdkę, przygotowywania 12 potraw (sałatka śledziowa, kutia z makiem, piernik itd.)
poziom dystansu kulturowego	wysoki	umiarkowany	niski

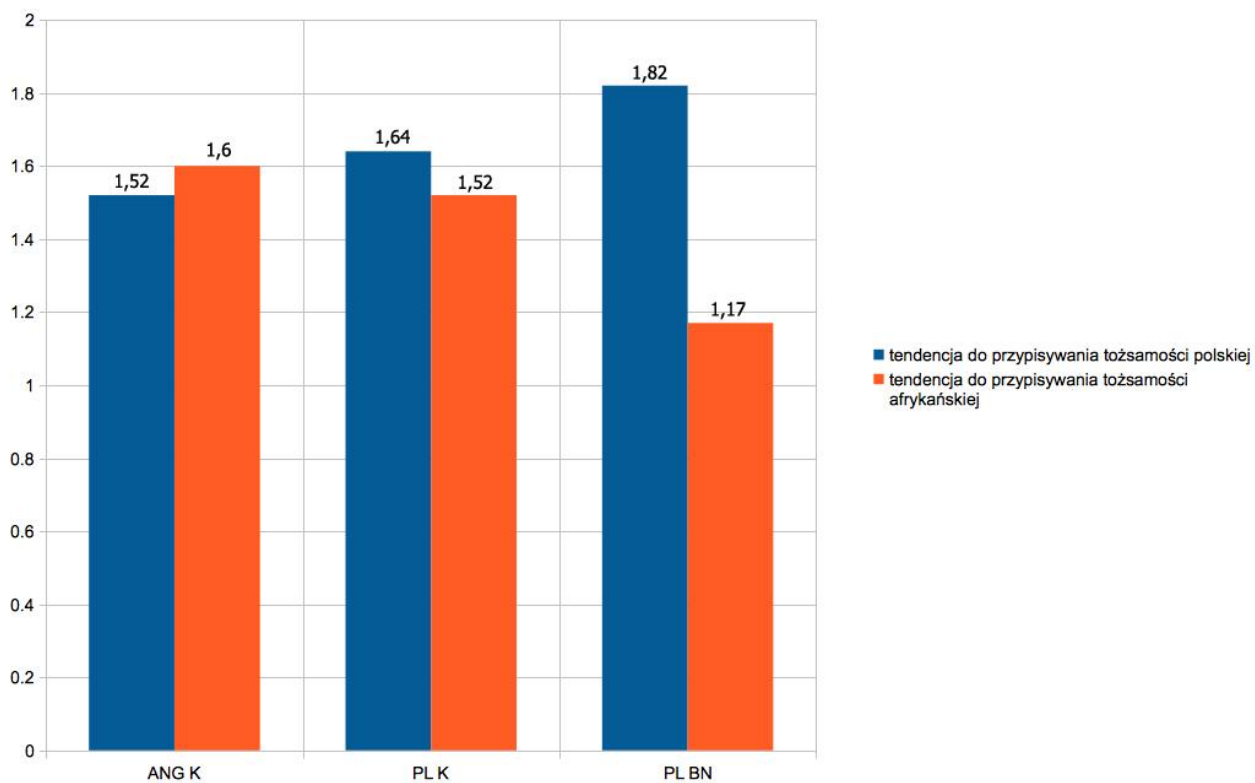
Rysunek 1. Średnie czasy reakcji osób badanych podczas klasyfikacji zdjęć twarzy czarnych i białych w dwóch typach kategoryzacji złożonej: do kategorii „Biali i Przyjemne” vs „Murzyni i Nieprzyjemne” oraz „Biali i Nieprzyjemne” vs „Murzyni i Przyjemne”.

Dendrogram using Average Linkage (Between Groups)

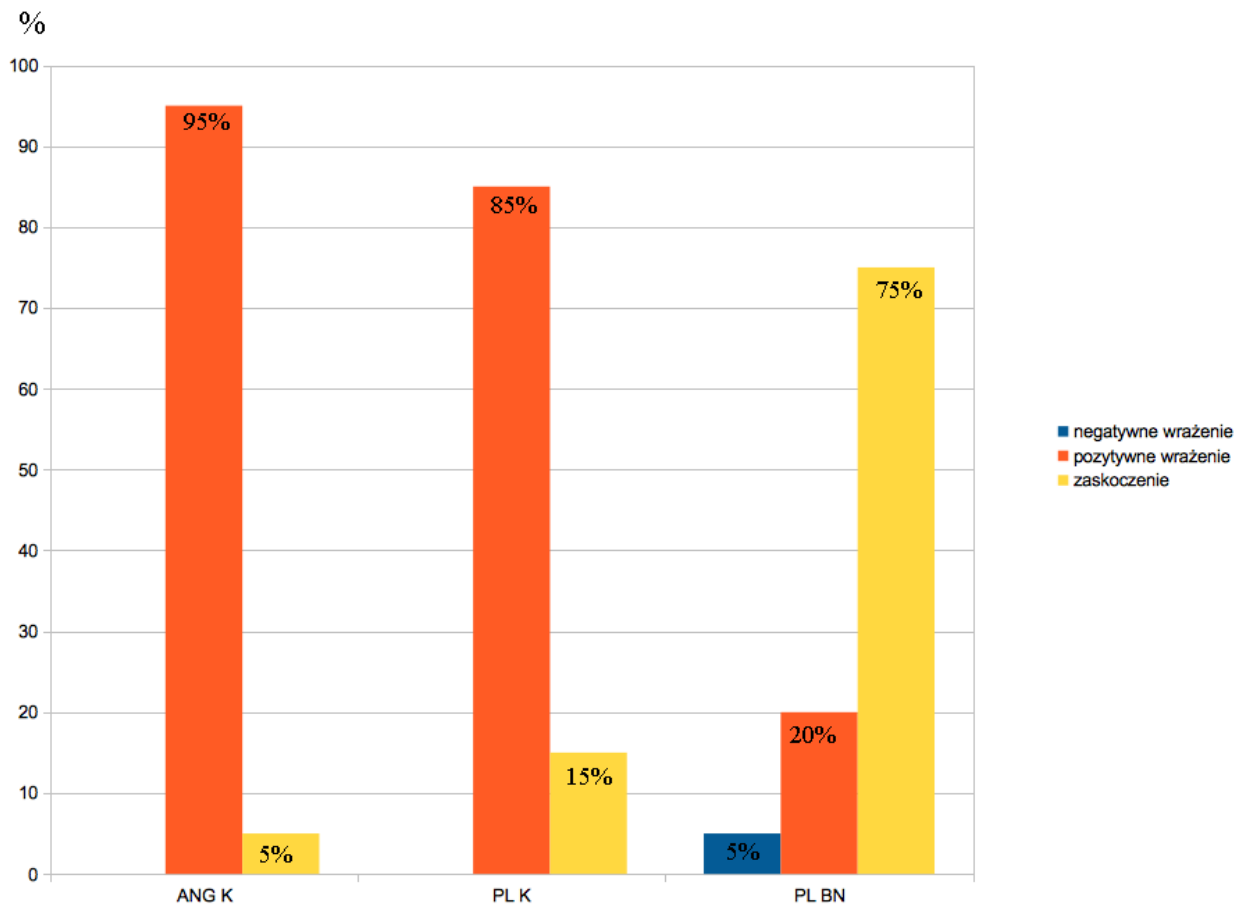

Etykieta	Treść pytania
studentka	"Kasia / Ngozi jest Afrykanką, która przyjechała na studia do Europy."
Afrykanka	"Kasia / Ngozi jest Afrykanką mówiącą po polsku."
imigrantka	"Kasia / Ngozi jest zapewne afrykańską imigrantką, zapewne w Polsce."
polska dziewczyna	"Kasia / Ngozi jest fajną, polską dziewczyną."
polskie obywatelstwo	"Kasia / Ngozi ma albo powinna mieć polskie obywatelstwo."
Polka taka jak ja	"Kasia / Ngozi jest Polką/ Polakiem taką/im jak ja, mówiącą/ym po polsku i żyjącą/ym według tradycji polskiej kultury."
wielokulturowość	"Kasia / Ngozi jest osobą wielokulturową, łączącą w sobie cechy polskie i Czarnego Lądu."

Rysunek 2. Dendrogram.

Rysunek 3. Skłonność do traktowania osoby czarnoskórej jako 'swojego' lub 'obcego' w zależności od dystansu kulturowego.

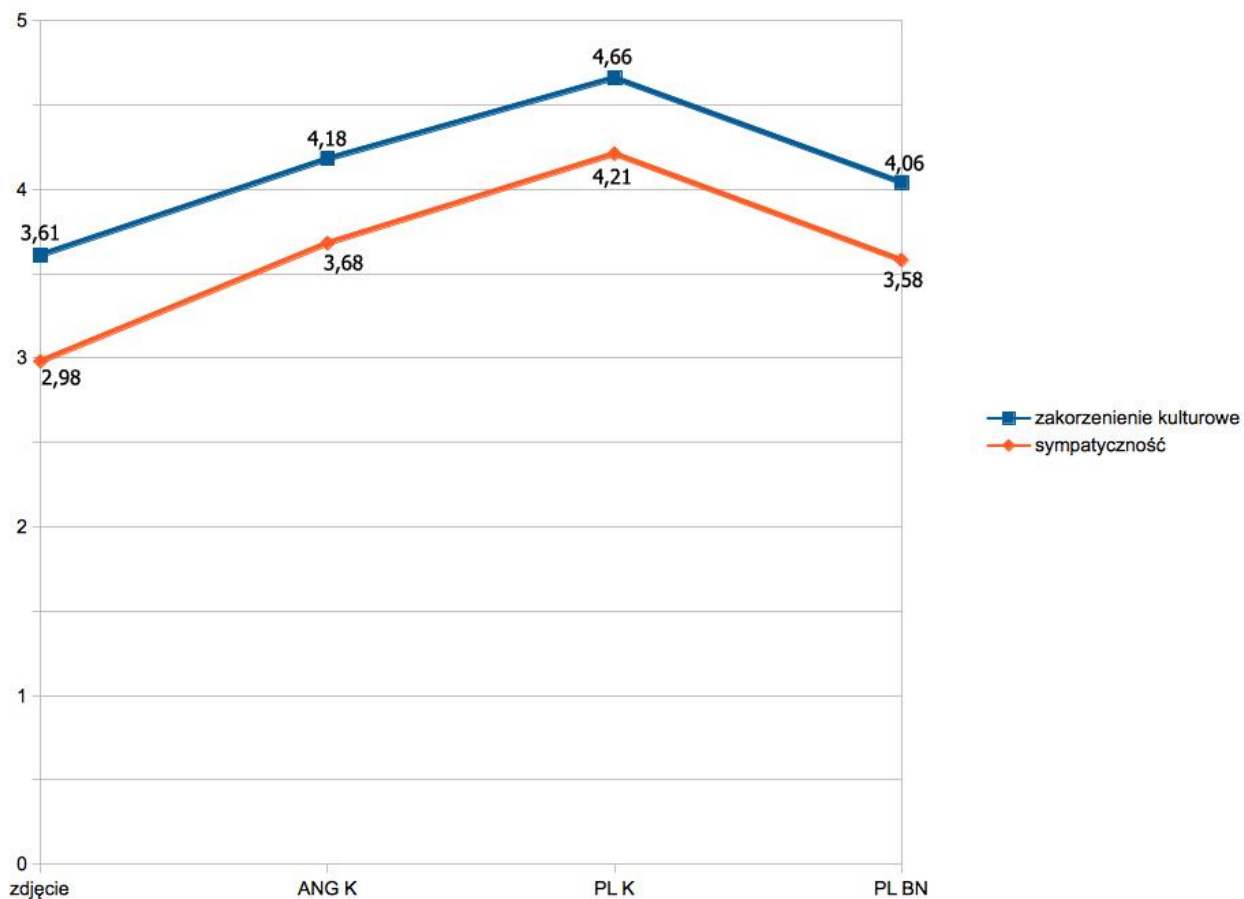

Rysunek 4. Deklarowane wrażenia osób badanych po obejrzeniu filmu video.

Tabela 2

Struktura czynnikowa skali. Metoda wyodrębniania czynników - Głównych składowych. Metoda rotacji - Promax z normalizacją Kaisera

Pozycje skali	Składowa		
	1	2	3
(16)	0,876		
(17)	0,845		
yciu sens” (8)	0,579		
(5)	0,565		
trzne” (7)	0,541		
” (6)	0,494		
(10)	0,406		
„Posiada potrzebę kontaktu ze sztuką” (15)			
(13)		0,809	
nawania religii” (14)		0,773	
(12)		0,767	
ne wydarzenia / osoby” (18)		0,714	
„Chce być pamiętana przez potomnych” (11)			
, gdyby...” (2)			0,740
„, które nigdy nie istniały” (4)			0,717
(9)			0,428
(1)			0,422
ywa abstrakcyjnych terminów” (3)			0,406

Rysunek 5. Wpływ dystansu kulturowego na poziom przypisywanego aktorce zakorzenienia kulturowego i sympatyczności.

Tabela 3

Dystans kulturowy i potencjały jako predyktory sympatyczności aktorki: hierarchiczna analiza regresji

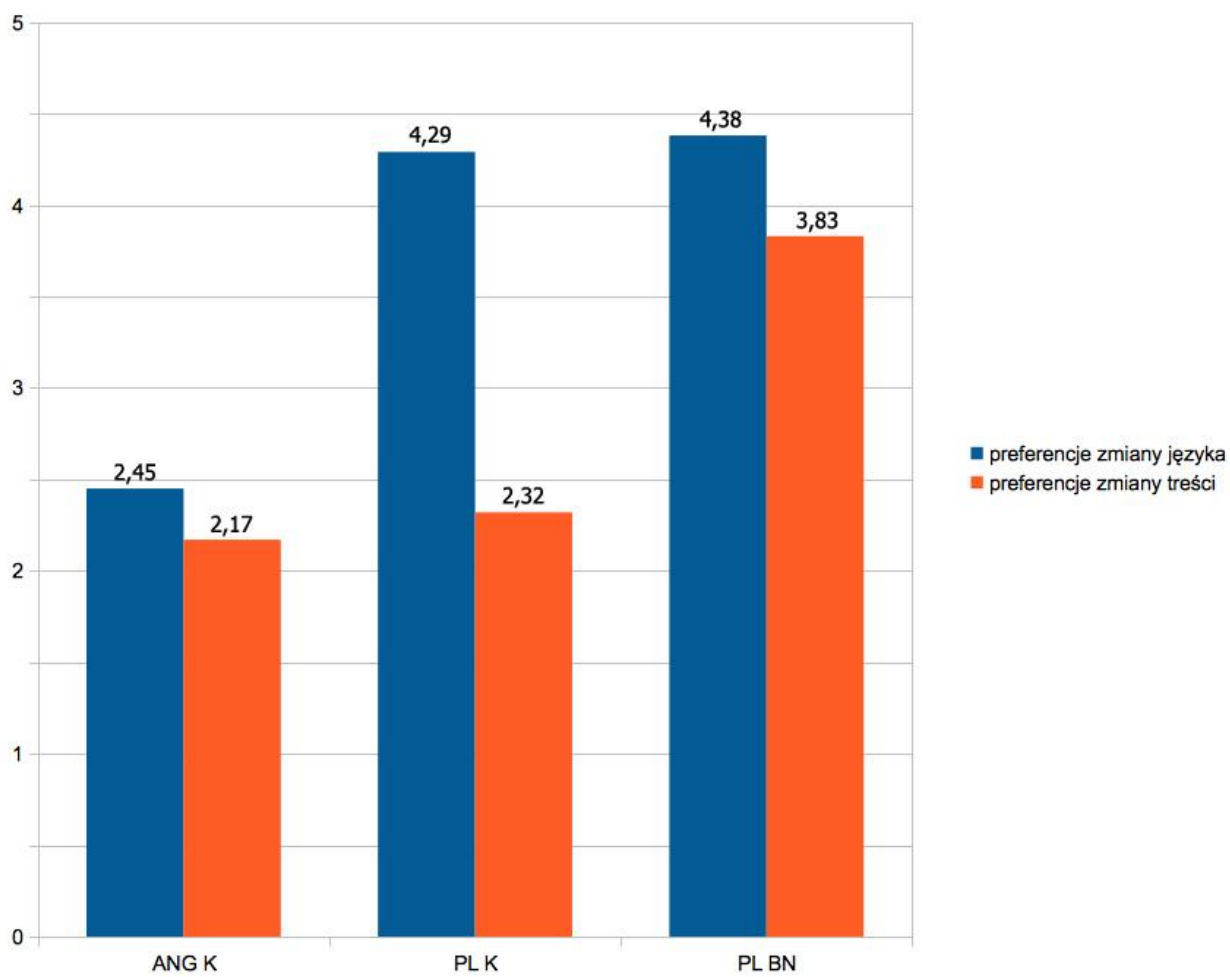
	Model 1 (β)	Model 2 (β)
D1 (ANG K)		0
D2 (PL K)		
D3 (PL BN)		
P1 Refleksyjność		
P2 Zakorzenie w kulturze		
Abstrakcyjność		0,095
	$R^2_{adj} = 0,149$	$R^2_{adj} = 0,409$
	F	$F(6,133) = 17,0$

Poziomy istotności testu t dla standaryzowanych współczynników regresji

p

p

$p < 0,001$

Rysunek 6. Wpływ dystansu kulturowego na preferencje dotyczące zmiany treści i języka filmów video.